

TÜRKİYE SELÇUKLU TARİHİNİN AKIŞINI DEĞİŞTİREN VE ANADOLU'NUN KADERİNİ BELİRLEYEN SAVAŞ: KÖSEDAĞ BOZGUNU

Salim KOCA*

Özet

Türkiye Selçuklu Devletinde çözülme ve çöküş süreci, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kısa saltanat döneminde (1237-1246) başla-mıştır. Bu sürecin başlamasında, devletin iç ve dış politikasını etkileyen üç büyük tarihî olay başlıca rol oynamıştır. Bunların ilki, devlet adamı Sadeddîn Köpek'in Selçuklu iktidarını ele geçirme teşebbüsüdür. İkin-cisi, bir halk bilgesi olan Baba İlyas Horasanî'nin Selçuklu hanedanına son verip yerini almak üzere Türkmenleri ayaklandırmasıdır. Üçüncüsü ise, Türk tarihinin akışını değiştiren ve Türkiye Selçuklu Devletinin kaderini belirleyen Köseadağ savaşıdır (1243). Bilindiği gibi, bu savaş, Moğol istilâsını durdurmak amacıyla yapılmıştır. Fakat bu savaş, Sel-çuklu öncü birliklerinin Moğol ordusu karşısında ağır bir şekilde boz-gunu, başta Sultan Keyhüsrev olmak üzere bütün Selçuklu komutanları ile asıl Selçuklu ordusunun savaşa girmeden utanç verici bir şekilde kaçmasıyla sonuçlanmıştır. Bu kaçışın bedeli ise, Anadolu'nun istilâsı ile Türkiye Selçuklu Devletinin, bir daha kurtulmamak üzere Moğol hâkimiyeti altına girmek şeklinde olmuştur. Biz bu makalemizde, bu tarihî olayı, Türk tarihinin akışına etkisi bakımından incelemeye ve değerlendirmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler

Türk Tarihinde Zaferler ve Bozgunlar, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Baycu Noyan, Köseadağ Bozgunu, Göçebe Taktiği, Panik, İhanet, Yağma, Tahribat, Kitle Katliamı, Moğol Hâkimiyeti.

THE BATTLE THAT CHANGE THE CONTINUUM OF THE HISTORY OF THE ANATOLIAN SELJUKS AND DEFINED IT'S FATE: THE DEFEAT OF KÖSEDAĞ

Abstract

The process of dissolution and fall of the Anatolian Seljuk Sultanate has begun during the short reign of Sultan Giyath al-Din Kay Khusraw II. Three major historical events affecting the domestic and foreign policies of the sultanate have played the main role in the begin-ning of

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, sko-ca@gazi.edu.tr.

this process. The first event has been the statesman Saad al-Din Köpek's attempt of seizing Seljuk political power. The second event has been the rebellion of popular sage Baba Ilyas of Khorasan who incited the Turkmens into revolt in order to end the Seljuk dynasty and replace it with himself. The third event has been the Battle of Kösedag (1243) that has changed the continuum of Turkish history and defined the fate of the Anatolian Seljuk Sultanate. As is known, this battle has been fought to stop the Mongol invasion of Anatolia. However, this battle has resulted with the total defeat of the Seljuk vanguard facing the Mongols and the disgraceful flight of both the Seljuk commanding staff including Sultan Kay Khusraw himself and the entire main body of the Seljuk army without engaging in combat. The price of this flight has been the invasion of Anatolia by the Mongols and the coming of the Anatolian Seljuk Sultanate under Mongol dominance, from which the sultanate would never be able to free itself ever again. In this article, we have tried to study and evaluate this historical event in regard to it's affect on Turkish history.

•

Key Words

Victories and Defeats in Turkish History, Sultan Giyath al-Din Kay Khusraw II, Baiju Noyan, Defeat of Kösedag, Nomadic Tactic, Panic, Betrayal, Pillage, Devastation, Mass Murder, Mongol Dominance.

Giriş

Savaş, iki silâhlı kuvvetin birbiriyle maddeten ve manen çarpışması demektir. Savaşın amacı, rakip ve düşman iki kuvvetin birbiri üzerinde her türlü araç ve silâh ile hâkimiyet kurmak istemesi ve kendi iradesini karşı tarafa kuvvet yoluyla kabul ettirmesidir. Daha kısa bir ifade ile söylemek gerekirse, savaşın amacı yenmek ve hükmetmektir.

Özellikle büyük savaşların, gâlipler için lehte, mağluplar için de aleyhte önemli sonuçları olur. Daha açık bir ifade ile söylemek gerekirse, büyük savaşlar sonucunda tarihin akışı yenenlerin lehine, yenilenlerin de aleyhine akmaya başlar. Bu duruma göre, büyük savaşlar, yenen tarafın ve ülkenin kaderini lehte, yenilen tarafın ve ülkenin kaderini de aleyhte olarak etkilemiş demektir. Tarihin akışının lehten aleyhe, aleyhten de lehe dönmesi ise, ancak yeni bir kader belirleyici olayın meydana gelmesiyle mümkün olur.

Büyük Türk hükümdarları, Türk ordularının başkomutanı olarak zaman zaman Türk tarihinin akışını Türklüğün lehine değiştiren ve uğruna savaştıkları ülkenin kaderini belirleyen büyük zaferler kazanmışlardır. Bunların hiç kuşkusuz en önemlileri **Dandanakan** (1040), **Malazgirt** (1071), **Miryokefalon** (1176) ve **Dumlupınar** (1922) zaferleri ile **İstanbul'un fethi** (1453) gibi büyük tarihî olaylardır. Bilindiği gibi, bunlardan Dandanakan zaferi sonucunda Büyük Selçuklu Devletinin kuruluşu tamamlanmış ve Türklüğün önüne İslâm dünyasının hâkimiyeti açılmıştır. Selçuklu Devletinin kuruluşu ile başlamış olan bu hâkimiyet devri, Osmanlı Devletinin çöküşüne kadar dokuz asır gibi uzun bir süre devam etmiştir. Malazgirt zaferi de, Anadolu'nun fethi, burada arka arkaya Türk devletlerinin kurulması ve bu ülkenin bir Türk vatani hâline gelmesi gibi önemli tarihî sonuçlar doğurmuştur. Miryokefalon zaferi ise, kurulan yeni vatani (Anadolu) ve devleti (Türkiye Selçuklu Devleti) koruyarak, Türklerin bu ülkede kalıcı olmalarını sağlamıştır. Dolayısıyla bu zafer, bu zamana kadar Bizans tarafından tanınmamış olan Malazgirt zaferinin ortaya koyduğu sonuçların yine Bizans tarafından onaylanması ve tescili anlamına gelmiştir. İstanbul'un fethi de, iki parça hâlinde olan Türk yurdunu, tabiri caizse baş ile gövdeyi, yani Rumeli ile Anadolu'yu birleştirmiş ve bir bütün hâline getirmiştir. Dumlupınar zaferi ise, istilâ ve işgale uğramış olan "**Türk ata yurdu Anadolu**"yu kurtarmış ve burada yeni bir Türk devletinin (Türkiye Cumhuriyeti) kurulmasını sağlamıştır.

Türk tarihinde olayların akışını Türklüğün lehine çeviren büyük zaferler kazanıldığı gibi, aleyhine çeviren ağır bozgunlar da yaşanmıştır. Bunlara da **Katavan** (1141), **Kösedağ** (1243), **Ankara** (Çubuk) (1402), **Viyana** (1683) ve **Balkan** (1912) **bozgunları** örnek olarak gösterilebilir. Katavan bozgunu, Büyük Selçuklu Devletinin çökmesine yol açmıştır. Daha da kötüsü, bu bozgun Müslüman Türk dünyası üzerinde kalıcı bir Moğol korkusu ve aşağılık duygusu yaratmıştır. Bu durum da Moğol istilâsı karşısında Türk ordularının devamlı başarısız olmasına yol açmıştır¹. Kösedağ bozgunu, Türkiye Selçuklu Devletini, bir daha kurtulmamak üzere Moğol hâkimiyeti altına sokmuştur. Bundan sonra Moğollar, İnan'daki devletleri çöküp dağılıncaya kadar Anadolu'yu merhametsizce sömürmüşlerdir. Ankara Bozgunu, Osmanlı Devletinin Anadolu politikasını temelinden çökertmiştir. Başka bir deyişle Osmanlı Devletinin Anadolu'da kendi hâkimiyeti altında Türk birliğini kurma politikasını başladığı noktaya geri döndürmüştür. Viyana bozgunu ise Türk tarihinde devamlı geri çekilmenin ve toprak kaybının yolunu açmıştır. Gerçekten de 1683 yılında Viyana önlerinde başlayan bozgun ve toprak kaybı, ancak 1922 yılında Sakarya havzasında durdurulabilmiştir. Her yenilgi ve bozgun da, Türk devletinden büyük bir toprak parçası alıp götürmüştür. Balkan bozgunu ile de Türk toplulukları büyük ölçüde Avrupa'dan atılmıştır.

Tarihin akışını ister müspet ister menfi yönde etkilemiş olsun tarihinin görevi, bütün tarihî olayları her yönüyle incelemek ve değerlendirmek olmalıdır. Biz araştırmamızın bu kısmında, Türkiye Selçuklu Devletinin ve Anadolu'nun kaderini menfi yönde etkilemiş olan Kösedağ Bozgununu ele alıp inceleyeceğiz. Burada hemen belirtelim ki, Ortaçağ tarihçileri, bu zamana kadar Türk tarihinin bu yürekler karartan olayını ve dönemini müstakil ve ciddi bir araştırma konusu yapmamışlardır. Sadece iki uzman araştırmacı, Türkiye Selçuklu tarihine ve Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev dönemine (1237-1246) dair yaptığı araştırmalarda bu konuya birer kısım tahsis etmekle yetinmişlerdir. Bu uzman araştırmacılarından biri **Osman Turan**, diğeri **Nejat Kaymaz**'dır. Her iki uzmanın da araştırmaları², kaynak bilgisinin tahlili ve tasvir sanatı bakımından iyi olmasına rağmen bu tarihî olay, Türk tarihinin akışına etkisi bakımından incelenmediği için yeteri kadar açıklanabilmiş değildir. Biz, her iki tarihinin de gözünden kaçmış olan bu noktayı göz önüne alarak geniş bir değerlendirme

¹ Bu durumun tek istisnası vardır. O da Mısır Memlûkler ordusudur. Daha açık bir ifade ile söylememiz gerekirse, Moğol istilâsı karşısında tek direnç gösterebilen ordu Mısır Memlûkler ordusudur.

² Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1971, s. 427-450; Nejat Kaymaz, **Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri**, Ankara 2000, s. 85-99.

yapmaya çalışacağız. Kaynak olarak biz de tıpkı O. Turan ve N. Kaymaz gibi devrin en ayrıntılı kaynağı olan İbn Bîbî'yi kullandık. Burada özellikle belirtelim ki, İbn Bîbî vasıtasıyla günümüze ulaşmış bilgiler ve belgeler de, bu konuyu bütün yönleriyle açıklamaya yetmemektedir. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, bu bilgiler ve belgelerde, açıklanması çok zor olan büyük boşluklar bulunmaktadır. İbn Bîbî kroniğinin başka bir mahzurlu yanı da şudur: Olayın mahiyeti, Sultanı ve yaptıklarını kötüleyecek ve suçlayacak bir durum taşıyorsa, İbn Bîbî yalan söylemek yerine daima suskun kalmayı tercih etmiştir. İbn Bîbî kroniğindeki bilgi ve belgelerde meydana çıkan boşlukların bir kısmı, hiç kuşkusuz bu anlayışın ve tutumun bir sonucudur. Çünkü birçok menfî olayın meydana gelmesinde, devrin Selçuklu Sultanı Keyhüsrev birinci derecede sorumlu bulunmaktaydı.

1-) Türkiye Selçukluları İle Moğolların Sınır Komşusu Hâline Gelmeleri

Bilindiği gibi, İslâm ülkeleri üzerine olan Moğol istilâsının ilk dalgasında hedef, Harezmsâhlar Devleti olmuştur. Harezmsâhlar hükümdarı **Alâeddîn Muhammed** (1200-1220), büyük Moğol ordusu karşısında askerî gücünü bölmesi ve bölünmüş kuvvetleri de iyi kullanamaması yüzünden ağır bir yenilgiye uğramıştır. Başta Harezm, Mâverâünnehir ve Horasan olmak üzere İran'ın büyük bir kısmını kaybetmiş ve bunun sonucunda da Harezmsâhlar Devleti çökmüştür (1220). Doğu İslâm dünyasının en büyük ve en gelişmiş şehirleri birer birer tahrip edilmiş, yağmalanmış ve sonunda da her biri alevlere teslim edilmiştir. Savunmasız kalmış olan halk kitleleri ise ağır bir katliama tâbi tutulmuştur.

Sultan Alâeddîn Muhammed, bu hengâme sırasında kaçarken büyük bir ızdırıp ve yalnızlık içinde ölmüş; yerini de vasiyeti gereğince yetenekli ve cesur oğlu **Celâeddîn Mengüberti** almıştır. Celâeddîn Mengüberti, Hindistan'da kahramanlıklarla dolu maceralı bir mücadeleden sonra babasının devletini Güney İran ve Azerbaycan'da tekrar canlandırmayı başarmıştır (1225).

1227 yılında, dünya tarihinin gördüğü en büyük fatihlerden biri olan **Cengiz Han**, geride büyük ülkelerden oluşan devasa bir devlet bırakarak ölmüştür. Yerine, oğullarından **Ögedey**, Moğol birliğini ve gücünü temsil etmek üzere büyük kaan seçilmiş, Cengiz Hanın mirası da, Moğol geleneklerine uygun olarak oğulları ve torunları arasında paylaşılmıştır. Cengiz Han gibi dünya hâkimiyeti politikası güden Ögedey Kaan, babasının Harezmsâhlar ülkesinde yarım bırakmış olduğu istilâyı tamamlamak ve merhum Alâeddîn Muhammed'in yerini alan Celâeddîn Mengüberti'yi ortadan kaldırmak üzere Azerbaycan'a **Çormagon** komutasında 30 bin kişilik bir kuvvet göndermiştir.

Çormagon, emrindeki birliklerle 1228 yılı içinde gelip Azerbaycan'daki **Erran** (Karabağ) ve **Mugan**³ otlaklarına yerleşti. Böylece Türkiye Selçukluları ile Moğollar komşu hâline geldikleri gibi Moğol istilâ tehlikesi ve tehdidi de Türkiye Selçuklu Devletinin sınırlarına dayanmış oldu.

Çormagon, buradan ilk olarak Gürcü Krallığı üzerine yürüdü. Tiflis, Ani ve Kars gibi şehirleri birer birer düşürüp Gürcü Krallığını kendisine bağladı (1229). Çormagon'un bundan sonraki hedefi Celâleddîn Mengüberti oldu. Çormagon'un, Celâleddîn Mengüberti'yi kolayca bertaraf edebilmek için tam bu sırada karşısına iyi bir fırsat çıktı. Mengüberti, Yassıçemen savaşında (1230), Eyyûbî meliklerinin kuvvetleriyle destekli Türkiye Selçuklu ordusuna yenilmiş, ordusu tamamen dağılmış; kendisi ise pek az bir kuvvetle kaçıp kurtulmayı başarmıştı. Mengüberti, bu sırada askerî güç bakımından son derece zayıf bir durumdaydı. Fakat o, cesur ve kahraman olduğu kadar ihtiyatlı bir komutan değildi. Çormagon'un karşısına çıkmaktan çekinmedi. Mengüberti'nin bu olağanüstü cesareti ve kahramanlığı bu defa işe yaramadı. O, Yassıçemen bozgunundan geriye kalmış olan kuvvetlerini de Çormagon karşısında kaybetti. Yine kaçıp kurtulmuş olan Celâleddîn Mengüberti, yeni bir mücadeleye atılmak üzere iken dağlı bir Kürt tarafından öldürüldü. Böylece Azerbaycan ve İran'da Moğollara karşı koyabilecek bir güç kalmadığı gibi, Türkiye Selçuklularıyla Moğollar arasındaki tampon güç olan Harezmşâhlar Devleti de ortadan kalkarak, Selçuklularla Moğollar sınır komşusu hâline geldiler.

Çormagon, yeni bir Moğol istilâsı başlatmadan önce Türkiye Selçuklu hükümdarının, Eyyûbî meliklerinin ve Artuklu beylerinin güçlerini dikkatli bir şekilde yoklamak ve test etmek istedi. O, bu husustaki ilk teşebbüsünü 1231 yılında Doğu ve Güney-Doğu Anadolu bölgesi üzerine geniş bir akın faaliyetinde bulunmak suretiyle yaptı. Bu tarihte ordusu ile Türkiye sınırlarını aşan Çormagon, **Ahlat, Diyarbakır, Malatya, Harput, Silvan** gibi bölgenin en büyük ve en zengin şehirlerini birer birer tahrip ve yağma ettikten sonra konaklama merkezi Mugan'a döndü⁴.

Bu tecavüz, öyle kolayca sineye çekilebilecek ve görmezlikten gelinebilecek bir olay değildi. Fakat bu açık sınır ihlâli ve düşmanca tavır karşısında bölgedeki Türk devletlerinin hiç birinden ne bir tepki ve ne de karşı bir hareket geldi. Bütün Türk devletleri bu açık tecavüzü sineye çekmek zorunda kaldılar.

³ Erran, Azerbaycan'da Aras ve Kür nehirleri arasında bir bölgedir. Mugan ise, aynı ülkede suyu ve otlığı bol korunaklı bir yer olarak tanıtılmıştır.

⁴ İbnü'l-Esîr, 1987: XII, 465.

Çormagon, 1232 yılında sınır ihlâlini ve Anadolu'ya olan akın faaliyetini bir kere daha tekrarladı. Amacı, yakın bir zamanda istilâ etmeyi düşündüğü ülkenin (Anadolu) askerî gücünü, yollarını, kalelerini, geçitlerini ve müstahkem yerlerini, tabiat ve iklim şartlarını yakından tanımak ve öğrenmekti. Çormagon, bu defa ordusuyla Erzurum tarafından sınırları delip Anadolu'ya girdi; yerleşim yerlerine dokunmadan süratli bir şekilde Sivas'a kadar ilerledi. Türkiye Selçuklu Devletini bir kere daha yoklayıp tehdit ettikten sonra aynı süratle geri döndü⁵.

Çormagon'un bu faaliyeti, Türkiye Selçuklu hükümdarı Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ı son derece endişelendirdi. Keykubâd'a göre, bu basit ve amaçsız bir sınır ihlâli değildi. Aksine yakında başlaması kuvvetle muhtemel olan Moğol istilâsının bir ön hazırlığı ve provası idi. Bunun için Alâeddîn Keykubâd, derhal seçme birliklerden oluşan bir ordu hazırlattı ve bu orduyu da **Beylerbeyi Kemâleddîn Kâmyar** komutasında bölgeye gönderdi. Kemâleddîn Kâmyar, Sivas'tan Erzurum'a kadar bütün bölgeyi taradıysa da Çormagon'u yakalayamadı. Zira bu tecavüzden sonra Moğol ordusu, çoktan Anadolu'yu terk ederek, Azerbaycan'a dönmüş bulunuyordu. Bundan sonra Beylerbeyi Kâmyar, geri dönmedi; Sultan Keykubâd'ın emriyle Gürcü Krallığı üzerine yürüdü. Gürcü ordusunun arka arkaya yenilmesi üzerine Gürcü kraliçesi Rosudan, Sultan Keykubâd'dan barış istedi. Sultan Keykubâd, Türkiye Selçuklularını metbu devlet olarak tanımak şartıyla kraliçenin barış isteğini kabul etti⁶.

Anadolu'yu istilâ etmek için artık Moğol valisi ve komutanı Çormagon bakımından her şey tamamdı. O, bu hususta büyük Moğol hükümdarı Ögedey Kaan'ın emrini beklemekteydi. Ögedey Kaan ise, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın bütün saltanatı boyunca (1220-1237) Anadolu'nun istilâsı için ne bir emir verdi ve ne de kendisi harekete geçti. Aksine, Alâeddîn Keykubâd'ın iç ve dış politikadaki başarılarını göz önüne alarak, 1237 yılına kadar Selçuklu Sultanına karşı daima saygılı davrandı ve Anadolu'nun istilâsını da hiç zaman gündeme getirmedi. Fakat bu durumun böyle sürüp gitmesi beklenemezdi. Zira dünya hükümdarı olma iddiasında olan bir liderin kendisi ile eşit ve aynı haklara sahip başka bir liderin varlığına uzun süre tahammül etmesi mümkün gözüküyordu. Nitekim öyle de oldu: Ögedey Kaan, bu tarihte elçisini Anadolu'ya göndererek, Sultan Keykubâd'ın kendisine "**il olmasını**", yani

⁵ İbn Bîbî, 1956: 418 vd; 1996: I, 420

⁶ İbn Bîbî, 1956: 419; 1996: I, 420 vd.

⁷ "İl veya él" kelimesinin "devlet ülke halk, barış (elçi=barışı sağlayan) ve at (ilbaşı=seyiz)" ile ilgili birçok anlamı bulunmaktadır. "İl olma", eski Türkçede "barış içinde olma" anlamına

vassal (tâbi) olmasını istedi. Ögedey Kağan bu teklif ile Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın tepkisini ölçmek ve tavrını öğrenmek istemiştir. Reddedilmesi hâlinde Ögedey Kaan'ın tepkisi, hiç kuşkusuz Anadolu'nun istilâsı şeklinde olacaktı. Keykubâd bu durumu anlamıştı. Ona göre, bu sırada Moğol istilâsını durdurabilecek tek güç barış idi. Dolayısıyla onun, Moğol istilâ arzusunu tahrik etmemesi gerekiyordu. Sultan Alâeddîn Keykubâd, Moğol istilâsını Anadolu'dan uzak tutabilmek için barışsever bir siyasetle Moğol hükümdarını bir süre oyalamak istedi. Bunun için o, Ögedey Kaan ile şartları ağır olmayan bir vassallık (il olma) antlaşması imzalayarak, bir bakıma barışı satın almak zorunda kaldı⁸.

2-) Moğol İstilâsını Anadolu Üzerine Çeken Durum ve Şartlar

Moğol hükümdarı Ögedey Kaan, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev yönetimindeki Türkiye Selçuklu idaresini 4-5 yıl izledikten sonra şartların ve durumun kendisi için uygun olduğunu görmüş ve bölgeye göndermiş olduğu komutana (Baycu Noyan) Anadolu'yu istilâ etme emrini vermiştir. Zira Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kısa saltanat döneminde, istilâcıyı Anadolu üzerine çeken ve onu âdeta istilâyâ özendiren birçok durum ve şart oluşmuştur. İstilâyâ zemin hazırlayan bu durum ve şartları şu şekilde belirlemek mümkündür: a-) **Devletin başında çocuk yaşta ve yetersiz bir hükümdarın bulunması.** b-) **Merhum Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın güvenlik politikasının tamamen terk edilmesi.** c-) **Anadolu'nun zengin ve müreffeh bir ülke olması.** ç-) **Türkmen (Babaîler) isyanı ve faydasız seferlerle Selçuklu ordusunun yıpratılması.** d-) **Moğol hükümdarlarının dünya hâkimiyeti düşüncesi.** Şimdi bunları birer birer kısaca açıklamaya çalışalım:

a-) Devletin Başında Çocuk Yaşta ve Yetersiz Bir Hükümdarın Bulunması

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Türkiye Selçuklu tahtına çıktığı zaman henüz çocuk yaştaydı (14). İktidarın gerektirdiği sorumluluğu yerine getirebilecek durumda değildi. Hükmetmekten çok hükmedilmeye muhtaç bir vaziyetteydi.

---

gelmekte ise de buradaki anlamı tâbi, yani vassal olmadır. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, "il olma"yı isteyerek kabul etmiş değildir. Ögedey Kaan'ın bu teklifinden açıkça anlaşılıyor ki, o, Türkiye Selçuklu Devleti üzerinde egemenlik kurmak istemektedir. Ögedey Kaan'ın teklifine karşı çıkılması hâlinde olacak şey belliydi. Bu, Moğol ordularının yeni bir istilâ için harekete geçmesi şeklinde olacaktı. Sultan Alâeddîn Keykubâd, lüzumsuz hiddet ve gurur gösterisinde bulunarak, devletin ve toplumun geleceğini tehlikeye atmak istememiştir.

⁸ İbn Bîbî, 1956: 455 vd.; 1996: I,450 vd.; Selçuknâme, 2007: 149 vd.; Müneccimbaş: 2007: 78.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in hem özel hayatı hem de resmî hayatı beğenilmeyen çirkin davranışlarla dolu idi. Toplumun nefretini uyandıran bütün kötülükleri âdeta şahsında toplamış gibiydi. Eğlence, bu değersiz hükümdarın tek meşguliyeti idi. Selçuklu sarayında, eğlence ve çılgınlığın her çeşidi yaşanmaktaydı⁹. Keyhüsrev, hiçbir devlet işini ciddiye almıyordu. O, yetenekten değil, karakterden yoksundu.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, karakterindeki zâfiyetten dolayı tecrübeli, bilgili ve yetenekli devlet adamlarından daima uzak durmakta, onların bilgi ve tecrübelerinden yararlanmamaktaydı. O, daha çok gururunu okşayan ya da aşırılıklarını ve yanlışlarını bir marifetmiş gibi öven dalkavukların sözlerine itibar etmekte ve onlarla düşüp kalkmaktaydı¹⁰. Sultanın bu durumundan yararlanan muhteris devlet adamı Sadeddîn Köpek, devletin bütün idarî mekanizmasını eline geçirmiş bulunuyordu. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev ise, iktidarını ne kullanmakta ve ne de bu iktidarı iyi bir şekilde temsil etmekte başarı gösterebilmiştir. O, Sadeddîn Köpek'in elinde âdeta basit bir oyuncak hâline gelmiştir.

Türkiye Selçuklu iktidarında ortaya çıkan bu otorite zâfiyeti hem iç hem de dış politikayı son derece olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Başka bir deyişle bu zâfiyet, içeride Sadeddîn Köpek ve Baba İlyas Horasanî gibi devlet adamları ve halk bilgilerinde iktidarı değiştirme arzusu uyandırırken¹¹ dışarıda da Moğol istilâsını âdeta teşvik ve tahrik etmiştir. Nitekim devrin kaynaklarında, Moğol istilâsının sebep ve gerekçeleri belirtilirken otorite zâfiyeti ve bunun sebep olduğu olaylar birinci etken olarak gösterilmiştir¹². Burada özellikle belirtelim ki, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrine damgasını vuran Sadeddîn Köpek ile Baba İlyas Horasanî'nin teşebbüsleri tamamen başarısızlığa uğratılmış ise de Sadeddîn Köpek'in devlet teşkilâtında, Baba İlyas Horasanî'nin de sosyal hayatta açmış olduğu yaralar bir daha iyileştirilememiştir. Böylece içeride ağır

⁹ İbn Bîbî, 1956: 531; 1996: II, 76; G. Akropolites, 2008: 75; Müneccimbaşı, 2001: II, 92; Ahmed b. Mahmûd, 1977: 155.

¹⁰ İbn Bîbî, 1956: 531; 1996: II, 76; Yazıcızâde Ali, 2009: 684; G. Akropolites, 2008: 75; Müneccimbaşı, 2001: 88, 92.

¹¹ Burada özellikle belirtelim ki, Türk tarihinde ne Sadeddîn Köpek'in teşebbüsüne ne de Baba İlyas Horasanî'nin teşebbüsüne benzer başka bir örnek bulunmaktadır. Zira Türk egemenlik anlayışına göre, hanedan üyesi olmayan hiçbir zevat, taht ve iktidar üzerinde hak iddiasında bulunamazdı.

¹² Simon de Saint Quentin, 2006: 45; Anonim Selçuknâme, 1952: 31; Turan, 1971: 429. Simon, Türkiye Selçuklu Devletindeki otorite zâfiyetini şu şekilde belirtmiştir: "Baba İshak'ın bu şekilde ve bu kadar az bir kişiyle neredeyse Türkler üzerinde zafer kazandığını işittiklerinde, Türklerin zayıflığından büyük bir cesaret bularak ertesi yıl Türkiye'nin tamamını işgal ettiler".

bir şekilde sarsılmış olan devletin, kendisini dış istilâlara karşı savunması da hiç kuşkusuz o derece zayıf olacaktır.

b-) Merhum Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Güvenlik Politikasının Tamamen Terk Edilmesi

Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, bütün saltanatını, kaçınılmaz olarak gördüğü Moğol istilâsına karşı önlem almakla geçirmiştir. Hâlbuki yerini alan oğlu Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in, Moğolların Anadolu'yu istilâ tehlikesine karşı ne aktif ve ne de kararlı bir politikası olmuştur. O, bu hususta büyük bir gaflet göstererek, devletin doğu sınırında bulunan Moğol tehdidini ciddiye almamıştır. Babasının bütün saltanatı boyunca aldığı ve almaya çalıştığı güvenlik tedbirlerini de rafa kaldırmış ve bunlara sırtını çevirmiştir. Sınırlardaki müstahkem mevkiilerde bulunan kuvvetleri çeşitli yerlerde hoyratça harcamış ve yerine de yeni kuvvetler koymamıştır. Sınır savunmasını zayıf bırakmakla âdeta dış istilâyı özendirmiş ve böylece ülkenin geleceğini tehlikeye sokmuştur. Hâlbuki babası ona, iyi teşkilâtlanmış ve teçhiz edilmiş kuvvetli bir ordu ile aktif bir siyaset gütmesine imkân verecek dolu bir hazine bırakmıştı. Fakat o, bu imkânı faydalı işlerde ve yerlerde değil, faydasız ve gereksiz işlerde ve yerlerde kullanmıştır.

c-) Anadolu'nun Zengin ve Müreffeh Bir Ülke Olması

Anadolu, XIII. yüzyılın birinci yarısı içinde iç ve dış ticaretinin canlılığı, tarım ve bahçe ürünlerinin bolluğu, madenlerinin çokluğu, şehirlerinin gelişmişliği, toplumunun refah ve zenginliği ile Türk ve İslâm dünyasının âdeta cazibe merkezi durumundaydı¹³. Gerçekten de burası, Moğolların iştahlarını kabartacak ve aç gözlerini doyuracak derecede zengin ve müreffeh bir ülke idi. Başka bir deyişle Anadolu'da, bir istilâcıyı cezbede-bilecek ve onu baştan çıkaracak her türlü imkân vardı. Fakat Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev devrinde (1237-1246), otorite zâfiyeti yüzünden dış istilâyâ karşı koyabilecek ve Anadolu'yu koruyabilecek ciddi bir irade ve güç kalmamıştı. Bu durum, hiç kuşkusuz Moğol beylerinin gözlerini Anadolu üzerine çevirmelerinde ve istilâ heveslerinin kabarmasında başlıca etken olmuştur.

ç-) Türkmen (Babaîler) İsyanı ve Faydasız Seferlerle Selçuklu Ordusunun yıpratılması

Bilindiği gibi, Elbistan, Maraş, Amasya ve Tokat yöresindeki Türkmen kitleleri, 1240 yılında Baba İlyas Horasanî önderliğinde kendilerine yeni bir

¹³ Simon de Saint Quentin, 2006: 49.

iktidar vaadiyle ayaklandırılmıştır. Ayaklanma iki buçuk ay sürmüş ve bu süre içinde Selçuklu idaresi ve Anadolu halkı, iç savaşın dehşeti içinde çalkalanıp durmuştur. Bu arada Türkmenler ile Selçuklu ordusu 12 defa karşılaşmıştır. Bu 12 çarpışmanın 11'inde Türkmenler galip gelmiştir. Selçuklu ordusu her çarpışmada, büyük kayıplar vererek, bozgun hâlinde dağılmıştır. Bu yenilgiler, Türkiye Selçuklu ordusunun saflarını bir hayli seyreklettiği gibi maneviyatını da tamamen çöktürmüştü. Türkiye Selçuklu Devletinin elinde dinamik kuvvet olarak sadece merhum Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Moğol istilâsına karşı Erzurum'a yerleştirmiş olduğu özel birlikler kalmıştır. Türkmenler, son galibiyetten sonra özellikle başkent (Dârü'l-Mülk) Konya üzerine yürümüşlerdir. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, bu büyük tehlikeyi ancak Erzurum'daki birlikleri Türkmenlerin üzerine sevk etmek suretiyle onları durdurup imha edebilmiştir. Bu birlikler, Türkmen ayaklanması bastırıldıktan sonra Güney-Doğu Anadolu bölgesindeki Eyyübî Melikleri üzerine gönderilmiştir. Böylece Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, elinde bulunan son seçkin ve dinamik askerî gücü de yıpratmıştır. Yerine de yeni kuvvetler koymamıştır. Bu durum ise, Moğol istilâsı için iyi bir avantaj ve fırsat olmuştur.

d-) Moğol Hükümdarlarının Dünya Hâkimiyeti Düşünceleri

Türklerle Moğollar arasında savaşa sebep olabilecek gerçek anlamda bir düşmanlık ve çıkar çatışması yoktu. Öyleyse istilânın gerçek sebebinin başka yerlerde aramak gerekir. Bu hususta Moğol hükümdarlarının taşıdıkları dünya hâkimiyeti fikri dikkati çekmektedir.

Moğolların dünya hâkimiyeti ile ilgili düşünceleri ve bu düşünceler ile ilgili faaliyetleri, büyük fatih Cengiz Han ile başlamıştır. Cengiz Han, Asya ve Avrupa'da birçok ülke fethederek, bu düşüncesini büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. Kendisinden sonra yerini alan oğlu Ögedey Kaan da tıpkı babası Cengiz Han gibi kendisini bütün hükümdarların üzerinde ve onlara hâkim bir güç ve kudret olarak görmekteydi. Dolayısıyla Ögedey Kaan'ın Anadolu'da kendisi ile eşit ve aynı imkânlarla sahip bağımsız bir hükümdara tahammül etmesi mümkün gözüküyordu. Gerçekten de Anadolu'daki Selçuklu idaresi, Ögedey Kaan'ın hem gururuna dokunuyor, hem de onun dünya hükümdarı olma duygularını tahrik ediyordu. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, Anadolu'yu istilâ etmek, Moğol hükümdarının dünya hâkimiyeti fikrinin ve politikasının kaçınılmaz bir icabı olarak tecelli edecektir.

3-) Moğol İstilâsının İkinci Dalgası

a-) Erzurum'un Düşüşü ve Anadolu'nun İstilâya Açık Bir Ülke Hâline Gelmesi

Azerbaycan'a yerleşerek, Doğu Anadolu'nun sınırlarından Türkiye Selçuklu Devletini devamlı tehdit eden Moğol ordusunun komuta kadrosunda, 1242 yılında önemli bir değişik meydana geldi. 1241 yılında felç olan Moğol ordusunun başkomutanı Çormagon, fiili mücadeleden tamamen çekilmiş, yerine de **Baycu Noyan** adında başka bir komutan gönderilmişti. Baycu Noyan, 1242 yılının başlarında 40 bin seçme neferden oluşan bir kuvvetle gelip¹⁴, Azerbaycan'daki Mugan otağına yerleşerek, Çormagon'dan başkomutanlık görevini teslim aldı. Moğol istilâ harekâtını yeniden canlandıran Baycu Noyan'ın ilk hedefi, Türkiye Selçuklu Devletinin Doğu Anadolu'daki sınırlarını koruyan Erzurum şehri oldu. Bu sırada Moğol ordusuna, vassal kuvvet olarak Gürcü ve Ermeni birlikleri refakat etmekteydi. Baycu Noyan, 1242 ilkbaharında ordusuyla gelip şehri kuşattı.

Erzurum, doğudan Anadolu'ya giriş ve transit ticaret yolları üzerinde kurulmuş, müstahkem ve iyi teçhiz edilmiş bir şehir olup, istihkâmları da son derece kuvvetli idi. Şehrin yüksek ve kalın surları, bu zamana kadar hemen hemen hiç yenilgi görmemiş olan Baycu Noyan'ın ve ordusunun gururuna âdeta meydan okur gibiydi. Bu surlar normal şartlar altında, yani bir ihanet olmadığı takdirde, uzun süre Moğol ordusunun saldırılarına dayanabilecek durumdaydı. Fakat müstahkem yerler için daima iki büyük tehlike vardı: Bunlardan biri içeriden ihanete uğramak, diğeri ise yiyecek ve su sıkıntısı içine düşmektir. Burada özellikle belirtelim ki, kuşatılmış müstahkem yerler için şehrin içinden gelebilecek bir ihanet, dışarıdaki ordudan daima daha tehlikelidir. Müstahkem yerleri savunan komutanların bu durumu daima göz önünde tutmaları ve buna göre önlem almaları gerekmektedir.

Erzurum'u, şehrin sübaşı **Sinaneddîn Yakut** savunacaktı. Vaktiyle merhum Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, Anadolu üzerine Moğol istilâsının kaçınılmaz olduğunu görüp Erzurum'a kuvvetli bir garnizon yerleştirmiş ve şehrin içini de bol silâh ve erzak ile doldurmuş idi. Fakat şehirdeki bu askerî kuvvet, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanındaki Türkmen isyanının bastırılmasında (1240) ve Eyyûbî meliklerinin üzerine düzenlenen faydasız seferlerde hoyratça

¹⁴ İbn Bîbî, 1956: 514; 1996: II, 62; Selçuknâme, 2007: 173; Yazıcızâde Ali, 2009: 665; Müneccimbaşı, 2001: II, 88; Kaymaz, 2009: 88. Baycu Noyan, Çormagon'un yerine görevlendirilmeden önce bir tümen, yani 10 bin kişilik bir kuvvete komuta ediyordu. Moğol ordularında, 10 bin kişilik bir kuvvete komuta eden komutana "noyan" unvanı verilmekteydi. Ögedey Kaan, Baycu Noyan'ı bölgeye gönderirken emrine 30 bin kişilik büyük bir kuvvet vermiştir.

kullanılarak bir hayli yıpratılmış olup yerine de yeni birlikler konulmamıştı. Bu duruma göre, Sinaneddîn Yakut, sayısı çok azalmış ve yıpranmış bir savaş kuvvetiyle Erzurum'u savunmak zorunda kalmıştır.

Sinaneddîn Yakut, deneyimli ve yetenekli bir komutan idi. Şehri savunmak için gerekli bütün önlemleri aldı. O, bu arada devletin merkezine bir ulak göndererek acele yardım istedi. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Sinaneddîn Yakut'a yardım etmek üzere derhal seçilmiş ve iyi donatılmış birkaç birlik yola çıkardı¹⁵. Öte yandan Moğol ordusunun önünden kaçan yöre halkı, Erzurum'a sığınmış bulunuyordu.

Baycu Noyan, Selçuklu kale komutanını gafil avlayıp Erzurum'u anî bir baskınla düşürmeyi ummuştu. Fakat şehrin sübaşısı gafil avlanmamış, savunma tedbirlerini zamanında almıştı. Baycu Noyan, surların önüne geldiğinde, şehirdeki garnizonu kendisini savunmaya hazır buldu. Derhal şehri savunan Sinaneddîn Yakut'a haber göndererek, ondan teslim olmasını istedi. Baycu Noyan'ın bu isteği, Sinaneddîn Yakut tarafından kararlı bir şekilde reddedildi¹⁶. Bunun üzerine taraflar arasında şiddetli bir çarpışma başladı.

Selçuklu ve Moğol kuvvetleri arasındaki çarpışma, gece ve gündüz bütün şiddetiyle devam ediyordu. Baycu Noyan'ın Azerbaycan'dan getirmiş olduğu mancınklar ve arradeler¹⁷, durmadan sur bedenlerini dövmekte ve şehrin içine büyük güller fırlatmaktaydı. Moğol okçuları da yağdırdıkları ok yağmuru ile içeridekilere âdeta nefes aldirmiyorlardı. Buna karşılık, sübaşı Sinaneddîn Yakut ve Frank birliğinin komutanı **İstankus** da, Erzurum şehrinin savunmasında cesaret, kahramanlık ve savaş sanatı adına ne varsa hepsini birer birer gösterdiler. Zaman zaman surların dışına yaptıkları çıkış hareketleriyle de Baycu Noyan'ın ordusuna ağır darbeler vurup bu orduyu defalarca geri püskürttüler¹⁸.

Kuşatmanın çok fazla uzaması ve bu zamana kadar hiçbir başarının elde edilememiş olması, Baycu Noyan'ı ciddi olarak endişeye ve ümitsizliğe sevk etmekteydi. Bu yüzden Baycu Noyan'ın sınırları gittikçe gerilmekte ve endişesi artmaktaydı. Zira o, şehrin bir an önce düşürülmemesi hâlinde, kendi kuvvetlerinin yardıma gelen kuvvetlerle şehirdeki kuvvetler arasında kalarak ezileceğinden endişe duymaktaydı. Gerçekten de merkezden gönderilmiş olan

¹⁵ İbn Bîbî, 1956: 517; 1996: II, 64; Selçuknâme, 2007: 174; Yazıcızâde Ali, 2009: 668; Anonim Selçuknâme, 1952: 31.

¹⁶ Kaymaz, 2006: 88.

¹⁷ Mancınık ve arrade, günümüzdeki topun karşılığıdır. Büyük toplara mancınık, küçük toplara arrade denmekteydi. Tarihçi 'Aynî'ye göre, Baycu Noyan'ın Erzurum kuşatmasında kullandığı mancınık sayısı 8 tane idi.

¹⁸ İbn Bîbî, 1956: 514; 1996: II, 62; Selçuknâme, 2007: 173; Yazıcızâde Ali, 2009: 665.

kuvvetler, bu sırada Erzincan'a ulaşmış bulunuyordu. Bu birliklerin Erzurum'a ulaşması ise çok uzun zaman almayacaktı. Baycu Noyan bu yüzden kuşatmayı kaldırmayı, bu işi gelecek seneye bırakmayı ciddi olarak düşünmekteydi. Üstelik kış mevsimi yaklaşmış, kuşatmayı zorlaştıracak olan yağışlar ve soğuklar da enikonu kendisini hissettirmeye başlamıştı¹⁹.

Bu sırada rakibine göre avantajlı durumda olmasına rağmen şehrin sübaşısı Sinaneddîn Yakut için iki büyük tehlike vardı. Bunlardan biri, onun istemiş olduğu destek kuvvetin zamanında gelmemesi, diğeri de içeriden ihanete uğraması idi. Sinaneddîn Yakut, bu iki tehlikeden de korkmaktaydı. Nitekim korktuğu her iki tehlike de onun başına geldi: Merkezden gönderilen yardımcı kuvvet süratli hareket etmesine rağmen yine de gecikti; zamanında gelemedi²⁰. Şehrin düşmesinde ise asıl rolü, içeriden gelen ihanet oynadı. Şehrin düşmesini kolaylaştıran bu hain kişi, yabancı biri değil, devletin yüksek makamını işgal ederek nimetini yiyen şehrin şahnesi (vali) **Şerefeddîn Duvinî** idi. Bu zat, muhtemelen Ermeni dönmesi olup damarlarında da Ermeni kanı dolaşmaktaydı.

Şerefeddîn Duvinî; adam kayırma, rüşvet, irtikâp ve yolsuzluklarıyla tanınan bir devlet görevlisi idi. Sinaneddîn Yakut, onun bu uygunsuz işlerine engel olduğu gibi, devleti soymasına ve halkı aldatmasına da izin vermemişti. O, bu yüzden Sinaneddîn Yakut'a çok büyük kin duymakta ve intikam almak için fırsat kollamaktaydı. Duvinî'nin aradığı fırsat, bu kuşatma sırasında kendiliğinden ortaya çıktı: Surların bir tarafının savunulması, Şerefeddîn Duvinî'ye bırakılmıştı. O, elinde bulunan bu fırsatı değerlendirmek üzere hemen harekete geçti; zor durumda bulunan Baycu Noyan'a gizlice bir haber gönderdi. O, bu haberde Baycu Noyan'a, **"kendisine, ailesine ve maiyetine aman verilmesi hâlinde, bir gece Moğol kuvvetlerini, savunmakla sorumlu olduğu surlardan gizlice içeri almak için yardım teklifinde bulundu"**. Bu teklif, bu zamana kadar kuşatmadan hiçbir başarı elde edememiş, üstelik ciddi bir tehlike ile karşı karşıya bulunan ve bu yüzden de kuşatmayı kaldırıp geri çekilme niyetinde olan Baycu Noyan için yüzünü güldüren bulunmaz fırsat oldu. Derhal, Duvinî'nin bu teklifini kabul edip ona istediği garantiyi verdi. Bunun üzerine Duvinî de bir gece Moğol ordusundan 200 kişilik birliği, savunmakta olduğu burçtan gizlice içeri aldı. Bu birlik, nöbetçileri bertaraf edip

¹⁹ İbn Bîbî, 1956: 514 vd.; 1996: II, 62; Selçuknâme, 2007: 173; Yazıcızâde Ali, 2009: 666; Münecimbaşı, 2001: II, 88.

²⁰ Böyle durumlarda yardıma gönderilen kuvvetin gecikmesi şehri savunanlar için iki cihetten sakıncalıdır. Bunlardan biri içeriden ihanete uğramak, diğeri ise, şehri savunanların yiyecek ve sularının bitmesidir.

şehrin dışarıya açılan kapısını balyozlarla kırarak açtı. Dışarıda hazır bekleyen Moğol ordusu da bu kapıdan içeriye sel gibi aktı. Böylece şehirde, Moğol ordusu ile Selçuklu kuvvetleri arasında sokak sokak, ev ev, oda oda bütün gece devam eden kanlı bir boğuşma meydana geldi. Burada artık açık olan bir gerçek vardı. O da, Erzurum şehrinin sübaşısı Sinaneddîn Yakut'un uzun süre Moğol ordusuna dayanamayacağı idi. Nitekim öyle de oldu. Zira şahnenin ihaneti, Sinaneddîn Yakut'un bütün çabalarını bir anda etkisiz hâle getirmişti. Şehrin içinde gece boyunca korkunç sahneler cereyan etti. Savunma kahramanca, fakat boşuna oldu. Sabah olduğunda yapılacak bir şey kalmamış, şehir tamamen düşmüş bulunuyordu²¹. Burada özellikle belirtelim ki, Erzurum'un düşüşü, Moğol askerî gücünden çok, Şerefeddîn Duvinî'nin ihanetinin bir meyvesi olarak gerçekleşmiştir²².

Baycu Noyan'ın zaferi, Erzurum'a görülmemiş bir vahşet ve zulüm getirdi. Kimseye aman verilmedi; merhamet gösterilmedi. Sivil halktan, varını yoğunu derhal teslim etmeyen herkes, çoluk çocuğuyla birlikte kılıçtan geçirildi. Şehirdeki yerli Hristiyanlar ve Yahudiler de aynı vahşetten nasibini aldılar. Onların da tapınakları yağma ve tahrip edildi²³. Fakat kendilerine dokunulmadı. Bunlar, Baycu Noyan'ın ordusunda bulunan Hristiyan dindaşları ve soydaşları tarafından ödenen fidye-yi nejat (kurtuluş akçesi) karşılığında kurtarıldı²⁴.

Tutsak alınmış olanlar, şehrin dışına çıkarılıp bir meydanda toplandı. Şehir ve çevresi, adamakıllı yağmalanıp tahrip edildikten sonra alevlere teslim edildi. Bundan sonra tutsaklar arasında savaşçı, sanatkâr ve hizmetçi olarak kullanılacak olanlar seçildi. Geri kalanlar ise topluca katledildi²⁵. Baycu Noyan, burada öyle bir katliam yaptırdı ki, o gün öldürülenlerin sayısını hiç kimse tahmin edemez. Öldürülenler arasında, bu güne kadar devletin nimetini yemiş, fakat ihanet etmekten çekinmemiş olan Şerefeddîn Duvinî, ailesi ve adamları da bulunuyordu. Baycu Noyan, devletine ve ülkesine ihanet eden

²¹ İbn Bîbî, 1956: 515; 1996: II, 62 vd.; Selçuknâme, 2007: 173 dv.; Yazıcızâde Ali, 2009: 666 vd.; Müneccimbaşı, 2001: II, 88.

²² Kaynaklarda Erzurum'un düşmesine dair sadece "ihanet" değil, başka sebepler de ileri sürülmüştür. Meselâ tarihçi 'Aynî, Erzurum'un düşmesini, surların mancuklarla yıkılması sonucunda, Simon de Saint Quentin ise, yardım kuvvetinin gelmesinden ümidini kesen Sinaneddîn Yakut'un Baycu Noyan ile anlaşması sonucunda düşüşün gerçekleşmiş olduğunu belirtmiştir (Turan, 1971: 430).

²³ Kaymaz, 2009: 89.

²⁴ Kaymaz, 2009: 89.

²⁵ İbn Bîbî, 1956: 516; 1996: II, 63 vd.; Selçuknâme, 2007: 174; Yazıcızâde Ali, 2009: 667; Müneccimbaşı, 2001: II, 88. Erzurum, Türk tarihinde ilk defa yağma ve tahrip edilmiş, katliama uğratılmıştır.

kişinin kendisine de yaramayacağını düşünmüş olmalı ki, Duvinî'ye verdiği sözde durmamıştır²⁶.

Tutsak alınanlar arasında kale komutanı Sinaneddîn Yakut ve oğlu da bulunuyordu. Sinaneddîn Yakut'a işkence yapılarak, bütün mal varlığı öğrenildikten sonra zincire vurulmuş bir vaziyette Baycu Noyan'ın huzuruna getirildi. Baycu Noyan, Sinaneddîn Yakut'un mal varlığını çok bulmuş olmalı ki, alaycı ve suçlayıcı bir ifade ile kendisine **"Senin bu kadar malın var da niye asker tutmadın? Niye onları benim gibi bir düşmanı savuşturmak için kullanmadın? Ak akçe kara gün için saklanır"** gibi sözler söyledi. Buna karşılık, Sinaneddîn Yakut da, ölümün kendisine pek uzak olmadığını fark etmiş olmalı ki, bunu biraz geciktirmek için **"Bir gün senin olacak mallar, benim tasarrufumda nasıl kalır?"** şeklinde galibin gurunu ve duygularını okşayacak nitelikte bir cevap verdiyse de bu sözler onun akibetini değiştiremedi. Baycu Noyan, en şiddetli gazabını Sinaneddîn Yakut ile onun eşinin ve oğlunun üzerine yöneltti; verdiği bir emirle kendisini, eşini ve oğlunu hemen orada öldürttü²⁷.

Baycu Noyan, elde ettiği bu sonuçtan sonra yörede fazla durmadı; ordusunu alıp süratli bir şekilde Anadolu'yu terk ederek, çok miktarda esir ve ganimetle Azerbaycan'daki Mugan kışlağına döndü. Geride ise harabeden başka ne bir üs ne de bir garnizon bıraktı.

Erzurum'un düşüş haberi Selçuklu sarayına ulaşınca devlet adamları üzerinde şok etkisi yaptı. Bu haber, âdeta dokunaklı bir ağıt gibiydi. Zira o sırada Erzurum'da bulunup da zamanında kaçabilenlerin ve tutsakların dışında hemen hemen hiç kimse hayatta kalabilmiş değildi. Bu yürekler karartan acı haber, gaflet içinde olan Selçuklu devlet adamlarının ve komutanlarının ruhunda âdeta korkunç bir savaş çılgılığı şeklinde yankılandı. Zira bu olay, kaçınılmaz gözüken Moğol istilâsının sanki bir ön habercisi gibiydi. Böylece, yani Erzurum'un düşmesi ile Türkiye Selçuklu Devletinin savunma sistemi de tamamen delinmiş, İç Anadolu yaylasının yolu Moğol istilâsına açılmış oldu. Hâlbuki Erzurum surları, Doğu Anadolu'da Moğol istilâsını durdurabilecek yegâne engel idi.

b-) Savaş Kararı ve Hazırlığı

Türkiye Selçuklu Devleti ile Moğol beyleri arasında ilk siyasî ilişki, bilindiği üzere Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın son günlerinde (1237) kurulmuştu. Dış

²⁶ Simon de Saint Quentin, 2006: 57.

²⁷ İbn Bîbî, 1956: 516 vd, 1996: II, 64; Selçuknâme, 2007: 174; Yazıcızâde Ali, 2009: 668; Ebû'l-Ferec, 1950: II, 541.

siyasette büyük bir ılımlılıkla hareket etmiş olan Sultan Keykubâd, bütün saltanatı boyunca ülkesini her tarafta barış, dostluk ve ittifak antlaşmalarıyla emniyet altına almaya çalışmıştı. Bu politikanın icabı olarak da Moğolların büyük hükümdarı Ögedey Kaan ile bir itilâfa girmekten daima kaçınmış ve onun “il olma” (barış içinde olma, vassallık) teklifini istemeyerek de olsa kabul etmişti. Fakat Alâeddîn Keykubâd, bu antlaşmanın uygulamasını görece kadar yaşayamamış, menfur bir cinayete kurban gitmiştir. Yerini alan büyük oğlu II. Gıyâseddîn Keyhüsrev de aynı antlaşmayı (il olma) imzalayarak, babasının dış politikasını devam ettirmek istemiştir. Bu antlaşma, başta Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev olmak üzere bütün Selçuklu devlet adamlarına ve komutanlarına Moğol istilâsını engelleyebilecek yegâne güvence gibi görünmüştür. Dolayısıyla onlar, Alâeddîn Keykubâd’ın bütün saltanatı boyunca aldığı veya almaya çalıştığı güvenlik önlemlerini tamamen terk etmişlerdir. Bu davranış, hiç kuşkusuz büyük bir gaflet, hatta ihanetti. Zira Moğol siyaseti güvenilir değildi. Duruma ve şartlara göre, oynak ve değişken idi. Baycu Noyan’ın Erzurum’a yapmış olduğu tecavüz, bunun en açık delillerinden biriydi. Gerçekten de bu tecavüz, “il olma” antlaşmasının tek taraflı olarak ihlâli anlamına gelmekteydi. Burada özellikle belirtelim ki, bu durum Moğol beyleri için gayet normal bir davranıştı. Çünkü onlar, yaptıkları antlaşmalara ve verdikleri sözlere, ancak çıkarlarına ve siyasetlerine uygun düştüğünü müddetçe uyarlardı. Aksi takdirde, onlar için, yapılan antlaşmaların ve verilen sözlerin pek fazla değeri ve anlamı yoktu.

Yukarıda görüldüğü gibi, Baycu Noyan Azerbaycan’da bulunan Moğol ordusunun başına geçer geçmez iki devlet arasındaki anlaşmaya (il olma) uymayarak, Erzurum’a yaptığı tecavüzle Türkiye Selçuklu Devletine ağır bir darbe vurmuştur. Baycu Noyan, hiç kuşkusuz bununla kalmayacak, Anadolu’yu istilâ ve işgal etmek için yeni yeni teşebbüslerde bulunacaktı. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, uzun bir süre Anadolu’nun güvenlik meselesinde büyük bir gaflet gösterdikten sonra iş işten geçmiş olarak aklı başına geldi. Yeni bir Moğol istilasını görüşmek ve bu hususta kararlar ve önlemler alıp uygulamak üzere Selçuklu ordusunun bütün komutanlarını devletin ikinci merkezi olan Kayseri’de toplantıya davet etti.

Sultanın emri üzerine bütün sübaşılar, birliklerini oluşturan tımarlı sipahileri terhis edip kışı geçirmek üzere onları evlerine ve ailelerinin yanına gönderdiler. Kendileri de toplantıya katılmak için Kayseri’deki Keykubâdiye sarayına geldiler. Bu toplantı, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in Moğol istilâsı konusunda topladığı ilk savaş meclisi idi. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, devletin başı ve Türkiye Selçuklu ordusunun başkomutanı olarak, kısa bir

konuşma ile toplantıyı açtıktan sonra bütün komutanlardan Moğol istilâsı konusunda düşüncelerini ve bu hususta alınması gereken önlemleri açıkça söylemelerini istedi. Uzun süren tartışmalardan sonra oy birliği ile savaşa karar verildi. Hazırlıklar için de şu faaliyetlerin gösterilmesi karara bağlandı:

- **Komşu bağımsız hükümdarlara ayrı ayrı elçiler gönderilecek. Bu elçiler vasıtasıyla onlara ortak bir tehdit ve tehlike karşısında buldukları anlatılıp ortak bir mücadele hususunda ittifak teklif edilecektir.**

- **İkinci olarak Türkiye Selçuklu Devletinin vassalı olan bütün hükümdarlara elçiler gönderilip onlara da daha önce aralarında yapmış oldukları antlaşmalardaki yükümlülükleri ve sorumlulukları hatırlatılacaktır. Ayrıca bu hükümdarlar, özellikle para ve arazi bağışlarıyla tatmin edilip, daha fazla yardımcı kuvvet göndermeleri için teşvik edilecektir.**

- **Başta Türkmenler, Kıpçak ve Harezm Türkleri gibi Türk toplulukları olmak üzere Anadolu'da bulunan yabancı topluluklardan ücretli asker toplanacaktır. Bu kuvvetlerle, saray gulâmları ve ıktalı askerlerden (sipâhî) oluşan asıl Selçuklu ordusu takviye edilerek, daha da kuvvetlendirilecektir.**

Moğol istilâsına karşı Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in ortak mücadele hususunda ittifak kurmak istediği komşu hükümdarlar arasında **İznik Rum İmparatoru, Eyyûbî Melikleri, Artuklu ve Harezm Beyleri** ön sırayı alıyordu. Bunlardan Güney-Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de bulunan hükümdarlara elçi olarak bu sırada Saltanat Naibi olan **Şemseddîn İsfahanî** görevlendirildi. Daha çok yardım ve destek kuvveti göndermeleri için bu hükümdarlar, para ve toprak bağışıyla teşvik edildi. Meselâ Silvan hükümdarı Melik Gazi'ye 10 bin dinar, 100 bin dirhem ile Ahlat şehri, Mardin hükümdarı Melik Said'e de Resulayn şehri bağışlandı. Bu hükümdarlara yapılan bağışlarla birlikte Moğol tehdidi ve tehlikesi etkili bir şekilde anlatıldı ise de, bunların hiç birinden yardım ve destek kuvveti gelmedi²⁸.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, vassal hükümdarlardan Çukurova Ermeni Krallığına, Trabzon Rum İmparatorluğuna ve Halep Eyyûbî Meliğine ayrı ayrı elçiler gönderdi. Bunlardan Halep Eyyûbî Meliki, para ve mülk ile tatmin edilmesi halinde yardıma koşabilecek hükümdarların başında geliyordu. Özellikle Ermeni Kralına Konya Ereğlisi ıktâ edildiği gibi kendisine çok miktarda para da gönderildi. Bu para ile ondan, yükümlü olduğu askerî kuvvet dışında Franklardan ücretli asker toplayıp göndermesi istendi. Fakat Sultan Keyhüsrev, Türkiye Selçuklu Devletinin vassalı olan hükümdarlardan umduğu

²⁸ İbn Bîbî, 1956: 518 vd.; 1996: II, 65 vd.; Selçuknâme, 2007: 174 vd.; Yazıcızâde Ali, 2009: 669 vdd.

desteği ve yardımı göremedi. Hem Ermeni Kralı hem de Trabzon Rum İmparatoru Moğollardan korkmuş veya çekinmiş olmalı ki, yükümlü oldukları ve vaat ettikleri destek ve yardımcı kuvveti göndermediler. Sadece Halep Eyyûbî Meliği, Nasiheddîn Farisî komutasında 2 bin kişilik bir yardımcı kuvvet gönderdi²⁹.

Türkiye Selçuklu Devletinde 1243 yılının kış ayları komşu ve vassal hükümdarlara elçiler göndermek, Moğol tehdidini ve tehlikesini onlara anlatmak, onlarla ittifak kurmak, onlardan yardım ve destek istemek, sefer ve savaş hazırlığı yapmak gibi yoğun diplomatik ve askerî faaliyetlerle geçirildi. Bu arada gulâmlardan ve ıktalı askerlerden oluşan asıl Selçuklu ordusuna yardımcı ve destek kuvvet olarak Anadolu ve çevresindeki topluluklardan (Sürmari, Genceî, Gürcü, Uçlu, Frank, Kaymer ve Kıpçak) çok miktarda ücretli asker toplandı³⁰.

Toplanan ücretli askerler arasında, savaş sanatındaki yetenekleri, cesaretleri ve güvenilirlikleri dolayısıyla Türk toplulukları ön sırayı alıyordu. Meselâ Suriye'deki Eyyûbî Meliklerine elçi olarak gönderilen Saltanat Naibi Şemseddîn İsfahanî'nin bir görevi de bölgede bulunan **Yabgulu Türkmenleri**³¹, **Harezm ve Kıpçak Türkleri** arasından ücretli asker toplamaktı. Dolayısıyla o, bölgeye giderken tutulacak askerlere dağıtılmak üzere yanında çok miktarda para, silâh ve erzak getirmiştir. Nitekim o, bölgeye vardıktan sonra adı geçen Türk topluluklarından çok miktarda asker toplamış ve bu askerlerin 6 aylık ücretini ve erzağını da peşin olarak vermiştir. Fakat İsfahanî, bu ücretli askerleri sefere ve savaşa yetiştirememiştir; bölgeden ayrılmadan az önce Selçuklu ve Moğol orduları arasındaki savaş başlamış ve sona ermiştir. Bunun üzerine İsfahanî, dağıtmış olduğu paraları ve erzakları geri alıp, askerleri terhis etmek istemişse de, bu teşebbüsünde tam başarı sağlayamamıştır. Haberi duyan askerlerin çoğu, aldığı parayı ve erzağı geri vermeden kaçmıştır³².

c-) Anadolu'nun Kaderini Tayin İçin Selçuklu ve Moğol Ordularının Harekete Geçışı

²⁹ İbn Bîbî, 1956: 518-520; 1996: II, 65-67.; Selçuknâme, 2007: 175; Yazıcızâde Ali, 2009: 672.

³⁰ İbn Bîbî, 1956: 520; 1996: II, 66; Selçuknâme, 2007: 175; Yazıcızâde Ali, 2009: 671.

³¹ Selçuk Beyden sonra Türkmenlerin başına oğlu Arslan Yabgu geçmiştir. Arslan Yabgu, 1025 yılında Gazneliler hükümdarı Sultan Mahmûd tarafında bertaraf edilince, Türkmenlerin başına bu defa Selçuk Beyin torunları Tuğrul ve Çağrı Beyler geçmiştir. Tuğrul ve Çağrı Beylerin liderliğini kabul etmeyen 4 bin çadırılık bir kitle, Selçuklu Beylerinden ayrılıp Gaznelilere ait Horasan'a geçmişlerdir. Bu kitleye Arslan Yabgu'nun unvanına izafeten Yabgulu Türkmenleri denmiştir.

³² İbn Bîbî, 1996: 584; 1996: 117; Selçuknâme, 2007: 181 vd.; Yazıcızâde Ali, 2009: 688.

Takvim, 1243 yılının ilkbahar aylarını gösteriyordu. 1242-1243 yılının kış mevsimi henüz sona ermiş, havalar yavaş yavaş ısınmaya başlamıştı. Evlerinden ve ailelerinin yanından birer birer ordugâha dönmeye başlayan Selçuklu askerleri, kendilerine verilen emir üzerine Kayseri yakınlarındaki **Meşhed ovasında** toplandılar. Sefere çıkmak için hemen hemen bütün hazırlıklar tamamlanmıştı. Fakat vassal hükümdarlardan istenmiş olan yardımcı kuvvetler ile Suriye Türkmenleri arasından ücretli asker toplamakla görevlendirilmiş olan Saltanat Naibi Şemseddîn İsfahanî'den henüz bir haber gelmemişti. Sultanın emri üzerine çavuşlar, askerî musiki eşliğinde orduyu harekete geçirdiler. Saray gulâmları, sipâhiler ve ücretli askerlerden oluşan Türkiye Selçuklu ordusu, 70 veya 80 bin kişi civarındaydı³³. Bu ordu, Türkiye Selçuklu hükümdarlarının bu zamana kadar çıkarmış oldukları sayı bakımından en büyük askerî kuvvet idi.

Bu sefere Sultanın eşi, çocukları ve saray görevlileri de katılmıştı. Ayrıca Sultan, hazinesini ve kafeslerde beslemekte olduğu vahşi hayvanlarını³⁴ da bu seferde yanına almıştı. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in amacı, Moğol ordusunu, Selçuklu Devletinin sınırlarının dışında, yani Nahçıvan veya Tebriz'de karşılamaktı³⁵. Sultan ve ordusu bu gaye ile Sivas'a geldi ve burada ilk molayı verdi.

Öte yandan Baycu Noyan da tıpkı Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev gibi 1242-1243 yılının kış aylarını yeni bir sefer için hazırlıklarla geçirmişti. Bu arada, konakladığı Mugan otağında, bütün kış boyunca atlarını besleyip dinlendirmişti. Yağışlar ve soğuklar kesilip ilkbahar yüzünü gösterince de ordusunu harekete geçirmişti. 40 bin kişilik tamamen atlı birliklerden oluşan Moğol ordusunun yanında vassal Gürcü ve Ermeni prenslerinin komutasında yardımcı kuvvetler de yer almış bulunuyordu³⁶.

Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusu, ilkbaharın ilk aylarında sınırı aşıp Anadolu'ya girdi ve Orta Anadolu istikametinde ilerlemeye başladı. Baycu Noyan'ın amacı, Türkiye Selçuklu ordusunu kendi ülkesinde karşılaşmaktı. Onun bu hususta atmış olduğu ilk adımlar son derece temkinliydi. Zira Anadolu, Baycu Noyan ve ordusunun tanımadığı yabancı bir coğrafya idi. Moğol ordusu, gafil avlanıp tuzağa düşmemek için etrafını yoklayarak ve

³³ İbn Bîbî, 1956: 529; 1996: II, 67; Selçuknâme, 2007: 175; Yazıcızâde Ali, 2009: 671, 673.

³⁴ Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, vahşi hayvan besleme ve bakma merakı ve sevgisi olan bir hükümdar idi. O, devlet meselelerinden çok eğlence ile vakit geçirmekte ve vahşi hayvanları ile ilgilenmekteydi.

³⁵ İbn Bîbî, 1956: 521; 1996: II, 67; Selçuknâme, 2007: 176.; Yazıcızâde Ali, 2009: 673.

³⁶ İbn Bîbî, 1956: 522; 1996: II, 68; Selçuknâme, 2007: 176; Yazıcızâde Ali, 2009: 673; Kaymaz, 2009: 91.

kontrol ederek yavaş yavaş ilerliyordu. Bu arada önüne çıkan kasabaları ve köyleri yağma ediyor, halkı da kılıçtan geçiriyordu. Moğol ordusunun bu vahşeti, Erzincan yakınlarındaki Akşehir beldesine kadar devam etti³⁷.

Selçuklu ordusunun Sivas'ta vermiş olduğu mola, çok uzun sürdü. Zira Türkiye Selçuklu ordusuna katılması beklenen yardımcı kuvvetler henüz gelmemişti. Sultanın, Sivas'ta uzun bir süre beklemesinin sebebi bu idi. Böylece dış yardım ve destek beklenirken Sultan da boş durmuyordu. Hemen hemen her gün orduyu denetliyor, askerlerin eksikliklerini gideriyor ve ihtiyaçlarını tamamlıyordu. Kalan zamanını da çevgan oynamak, avlanmak, işret ve eğlence gibi özel zevklerle geçiriyordu. Bu arada Halep Eyyûbî Meliğinin göndermiş olduğu 2 bin kişilik yardım ve destek kuvveti geldi ve Selçuklu ordusuna katıldı. Bu durum Sultanı son derece sevindirdi. Zira Sultan, dış yardım ve destek hususunda bir hayli hayal kırıklığına uğramış vaziyetteydi³⁸.

ç-) Savaş Meclisinde Selçuklu Komutanlarının Gerçekçi ve Hamasi Fikirlerinin Çarpışması

Sivas'ta yardımcı ve destek kuvvetlerini beklemekle bir hayli zaman kaybetmiş olan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, bundan sonraki hareket tarzını belirlemek üzere savaş meclisini tekrar topladı. Bu mecliste yaşlı ve tecrübeli komutanların gerçekçi fikirleriyle, genç ve tecrübesiz komutanların hamasi fikirleri çarpıştı. Yaşlı ve tecrübeli komutanlara göre, Sivas'ta, dış yardım ve destek beklemekle boşuna zaman harcanmıştır. Bu durum Türkiye Selçuklu ordusunun aleyhine olmuştur. Çünkü Türkiye Selçuklu ordusu, beyhude geçirdiği zaman yüzünden Moğol ordusunu Anadolu sınırları dışında karşılama imkânını ve avantajını tamamen kaybetmiştir. Bu imkân ve avantaj ise, şimdi Moğol ordusunun eline geçmiştir. Durum böyle olunca, saldırı değil, savunma savaşı yapmak daha uygun olacaktır. Bunun için de en uygun yer Sivas'dır. Onlar, bu hususta, **“Sivas, her türlü araç ve gereçle dolu bir şehirdir. Yardım kuvvetlerini beklemek bahanesiyle burada kalıp şehri tahkim etmemiz gerekir. Bu şekilde savunmaya geçmek, dışarıdan gelecek 50 bin askerden daha etkili olur”** dediler. Fakat deneyimli komutanların bu gerçekçi fikirleri, hamasi duygular içinde olan genç ve tecrübesiz komutanlara korkaklık gibi geldi. Buna karşılık onlar, **“Ordumuzun gücü, hazinemizin çokluğu, Sivas'ta sığınıp kalmamızı gerektirmez”** şeklinde bir gerekçe ileri sürerek,

³⁷ İbn Bîbî, 1956: 521; 1996:II, 67; Selçuknâme, 2007: 176; Yazıcızâde Ali, 2009: 673; Kaymaz, 2009: 67.

³⁸ İbn Bîbî, 1956: 520; 1996: II, 67; Selçuknâme, 2007: 175.

yaşlı ve tecrübeli komutanların fikirlerini tamamen reddettiler³⁹. Sultan Keyhüsrev ise, ordunun sevk ve idaresi ile savaş ve taktik gibi konularda tamamen bilgisiz ve tecrübesizdi. Başka bir deyişle o, şimdiye kadar hiçbir savaşa katılmamış ve hiç ordu yönetmemişti. Bu yüzden Sultan Keyhüsrev, ne bir görüş ileri sürebildi ve ne de görüşlerden birini tercih edebildi. Komutanların tartışması karşısında da sessiz ve tepkisiz kaldı. Böylece savaş meclisi, bir karara varılmadan dağıldı.

Hamasi ve hayali fikirler taşıyan komutanlar arasında Danişmendliler hanedanından Yağbasan'ın torunu **Nizameddîn Suhrab** ile **Visakbaşı Garib** gibi komutanlar ön sırayı alıyordu. Bunlar, yaşlı ve tecrübeli komutanların fikirlerini reddetmekle kalmadılar, onlar için herkesin duyacağı yerlerde ve yüksek sesle **“Tüccar ve pazar esnafı gibi Sivas'ta oturuyoruz. Evlerimize bağlılığımızdan burada kalma bahanesi arıyoruz. Biz burada vakit geçirirken Erzincan ve çevresinin halkı Moğol ordusunun öldürücü kılıcına yem olmaktadır. Bizim önerimiz, Moğollarla Tebriz ve Nahcivan önlerinde karşılaşmaktır. İçine düştüğümüz korku ve dehşet hâli devam ederse, Sivas'ın bir konak bile dışına çıkamayız”** şeklinde suçlayıcı ve gurura dokunucu sözler söyleyerek ortalığı bir hayli bulandırdılar⁴⁰.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, ordu mensuplarının sık sık yaptıkları müsabakalarda genç ve tecrübesiz komutanların çevgan, mızrak vurma, halka kapma ve at yarışları gibi oyunlarda gösterdikleri cesaret ve hünerlerden etkilenmiş olmalı ki, onların fikirlerini kabul ederek orduya hareket emrini verdi. Burada özellikle belirtelim ki, Türk tarihinde hiçbir sefer, böyle hamasi duygularla ve hayali ümitlerle başlamamıştır. Selçuklu ordusu birkaç gün sonra Sivas'ın 80 kilometre doğusunda bulunan Köseadağ mevkiine ulaştı⁴¹ ve burada mola verdi. Ordu, hiçbir taraftan yabancı ordunun karargâha yol bulamayacağı bir yere yerleşti. Bu sırada Sultan Keyhüsrev'e gelen habere göre, Moğol ordusu Erzincan'ın Akşehir ovasına ulaşmış bulunuyordu.

³⁹ İbn Bîbî, 1956: 521; 1996:II, 67; Selçuknâme, 2007: 175 vd.; Yazıcızâde Ali, 2009: 672.

⁴⁰ İbn Bîbî, 1956: 521; 1996: II, 67; Selçuknâme, 2007: 175 vd.; Yazıcızâde Ali, 2009: 673. Selçuknâme'nin kaydına göre genç ve tecrübesiz komutanlar bu hususta bağırarak şöyle demişlerdir: “Ne vakte kadar bu zillete katlanacağız. Beklediğimiz imdat gelmedi. Erzincan ve Erzurum ahalisi kılıçtan geçiyor. Bizim için icap eder ki, Tebriz ve Nahçıvan'a kadar ileri gidip orada muharebe edelim. El-haleti hâzâhi korkaklığımızdan dolayı Sivas'tan bir menzil ileri gidemedik”.

⁴¹ Köseadağ, Sivas'ın Zara ile Suşehri ilçeleri arasında bir dağ olup bugün de aynı ad ile anılmaktadır. Bu dağa aynı devirde “Alakuh” (Aladağ) da denmiştir. Türkiye Selçuklu ordusu, kuzeyden, yani Kelkit çayına yakın bir düzlükten dağa yanaşarak yaylaya çıkmış ve burada karargâh kurmuştur (Turan, 1971: 433).

Selçuklu ordusunun konaklayıp karargâh kurduğu yer, uzun ve geniş bir vadiden oluşan bir yayla idi. Ordu için önemli bir ihtiyaç maddesi olan ot ve su, burada bol miktarda bulunmaktaydı. Yaylanın önünde, Erzincan'ın **Akşehir ovası** uzanıyordu. Yayladan ovaya dar, sarp ve kayalıklardan oluşan uzun bir geçit (derbent) vasıtasıyla inilmekteydi. Tabiat buradaki yaylayı, âdeta doğal bir kale hâline getirmişti. Yaylanın konumu ve imkânları, buraya hâkim olan ordu için büyük bir avantaj sağlamaktaydı⁴². Bilgili ve tecrübeli komutanlar, yaylayı görünce bu durumu hemen anladılar ve biraz aşağıda ele alacağımız savaş meclisinde de bu avantajlı durumu etkili bir şekilde ortaya koyup savundular.

d-) Son Savaş Meclisi ve Türkiye Selçuklu Ordusunun Komuta Kadrosundaki Zâfiyet

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, hem zayıf iradeli ve kararsız hem de bilgisiz ve tecrübesiz bir başkomutan idi. Bu duruma göre, ordunun başında, herkesin itaat edeceği yüksek bir otorite mevcut değildi. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, Sultan Keyhüsrev'in başkomutanlık ve hükümdarlık otoritesi, emrindeki komutanlara hükmedebilecek yeterlilikte ve özellikle değildi. Görüldüğü gibi, Sultan Keyhüsrev'in özellikle Sivas'taki savaş meclisinde göstermiş olduğu zâfiyet, Selçuklu ordusunun komuta kadrosunun iki rakip gruba bölünmesine ve meclisin de bir karar almadan dağılmasına yol açmıştı. Moğol tehlikesinin kapıyı çalmak üzere olduğu bu sırada ordunun başında böyle bir başkomutanın bulunması, hiç kuşkusuz büyük bir talihsizlikti.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Moğol ordusunun burunlarının dibine kadar gelmiş olduğunu öğrenince tekrar savaş meclisini topladı. Fakat genç ve tecrübesiz komutanlar arasında hayal ve hamasi duyguların at koşturduğu atmosfer hâlâ devam ediyordu. Bu komutanlar, zaferin kesin olarak kendileri tarafından kazanılacağı hususunda kuvvetli bir inanca sahip idiler. Onlar, Moğol ordusunun pek yakın bir yerde olduğunu duyunca, tıpkı avını tuzağına düşürmüş bir avcının mutluluğu içinde **"Ne güzel, ganimet önümüze tahta üstündeki et gibi sunuldu. Moğol askerleri, güce başvurmadan ve silâh kullanmadan elimize düştü"** diyerek sevindiler⁴³. Görüldüğü gibi, genç ve tecrübesiz komutanlar arasın âdeta hayal ve hamasi duyguların at koşturduğu bir zafer coşkusu yeniden teşekkül etmişti. Buna karşılık vezir **Mühezzibeddîn**

⁴² İbn Bîbî, 1996: 521 vd, 1996: II, 68; Selçuknâme, 2007: 176; Yazıcızâde Ali, 2009: 673; Turan, 1971: 434.

⁴³ İbn Bîbî, 1956: 522; 1996: II, 68; Selçuknâme, 2007: 176; Yazıcızâde Ali, 2009: 673.

Ali, Beylerbeyi Gürcüoğlu Zahireddîn gibi bilgili ve tecrübeli devlet adamları ise, “Boş hayallerle kendimizi tehlikeye atmamız, askeri yok yere zahmete ve sıkıntıya sokmamız doğru değildir. Yerleştiğimiz bu mevzi, düşman baskınından hiçbir endişe duyulmayacak bir yerdir. Mevzinin sağlamlığı, menzillerinin geçilmezliği, hayvanlar için otun bolluğu böyle durumlarda çok büyük ve bulunmaz bir avantajdır. Her ne kadar imkânsız olsa da Moğolların geçidi geçip gelmeleri durumunda da askerlerimiz onlara karşı koyabilir. Böylece iş, devletin istediği şekilde sonuçlanmış olur. Ayrıca Ermeni kralının 3 bin kişilik Ermeni ve Frank atlısı ile iki gün sonra bize katılacağını duyduk. Bu, bizim için büyük bir destek olur.” şeklinde esaslı ve isabetli bir değerlendirme yaptılar⁴⁴.

Fakat bu esaslı ve isabetli değerlendirmenin genç ve tecrübesiz komutanlar üzerinde hiçbir olumlu etkisi olmadı. Aksine yaşlı ve tecrübeli komutanlar, büyüklük kaprisine tutulmuş olan genç ve tecrübesiz komutanlar tarafından korkaklıkla suçlandı. Zira Selçuklu karargâhı, komutanlar arasında tam bir üstünlük ve hâkimiyet mücadelesi batağına düşmüş bulunuyordu. Gruplar arasında politik çekişmeler, güvensizlik ve kıskançlık hüküm sürmekteydi. Hemen hemen her komutan, bağımsız bir hükümdar gibi davranmaktaydı. Bu durum karşısında Sultan, ne yapacağını şaşırılmış ve tereddüt içinde bocalayıp durmakta, bir o tarafa bir diğer tarafa meylediyordu.

Genç ve tecrübesiz komutanların âdeta temsilcisi olan Nizameddîn Suhrab, bilgili ve tecrübeli komutanların yapmış oldukları değerlendirmeyi ciddiye almadı. “Sultan, sahip olduğu bu kadar askerle Ermeni kralını niye beklesin? Cihân padişahı lütfedip seçeceğim bin Frank atlısını emrime vererek, beni Moğolların üzerine göndersin. Yüce Allah’ın izniyle Moğolları yenip dağıtırım” şeklinde bir meydan okuma ile bol keseden atıp tuttu. Nizâmeddîn Suhrab, bununla da kalmadı; Sultanın ve devlet adamlarının önünde Gürcüoğlu Zahireddîn’i kastederek, “Şüphesiz Hıristiyanlar korkak olur. O, milletine fazla önem veriyor” şeklinde ağır bir ifade ile onu küçümseyip aşağıladı⁴⁵. Hâlbuki rakibi, ırkî ve dinî bakımdan küçümseme ve hor görme gibi bir davranış, Türk kültüründe ve insanlık anlayışında hemen hemen hiç görülmeyen bir tutum idi. Nizâmeddîn Suhrab’ın bu düşüncesi ve davranışı, özellikle Türk devlet geleneklerine uygun olmadığı gibi, ahlâkî bakımdan da

⁴⁴ İbn Bîbî, 1956: 522; 1996: II, 68; Yazıcızâde Ali, 2009: 673 vd..

⁴⁵ İbn Bîbî, 1956: 523 vd.; 1996: II, 69 vd.; Selçuknâme, 2007: 176; Yazıcızâde Ali, 674. Seçuknâme’nin kaydına göre Nizâmeddîn Suhrab, Beylerbeyi Zahireddîn’e şöyle demiştir: “Tersâlar (Hıristiyanlar) korkak olur. Eğer bana 1000 Frenk askeri verirseniz Moğolların üzerine giderek muzaffer olurum. Allah onlarla beraber olsa bile galebe ederim”.

hoş karşılanabilecek nitelikte değildi. Nitekim Nizâmeddîn Suhrab, bu tutumuyla haddini bir hayli aşmış idi. Başta vezir Mühezzibeddîn Ali olmak üzere sorumluluk duygusuna sahip bazı devlet adamları ve komutanlar, bu tutumundan dolayı onu sert bir dille azarlayıp kınadılsa da diğer devlet adamları ve komutanlar korkularından ağızlarını açamadılar⁴⁶.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, küçük çapta ve dar görüşlü bir hükümdar olup çabuk tesir altında kalmaktaydı. Nitekim Sultan Keyhüsrev'in çevresini sarmış olan genç ve tecrübesiz komutanlar, daha önce yaptıkları gibi hamasi ve hayali fikirleriyle onu etkilediler. Bunlardan özellikle Nizâmeddîn Suhrab, düşmanın üzerine yalnız gitmeyi, garanti gördüğü zaferin bütün şerefini ve ganimeti tek başına kazanmayı arzu etmekteydi. Fakat başta Nizâmeddîn Suhrab olmak üzere geç komutanlar, Moğolların savaş anlayışlarından ve taktiklerinden tamamen habersiz idiler. Onlara göre, savaş için uygun bir zaman ve zemin seçmek bile gereksizdi. Moğol ordusunun süratle üzerine gidilmeli ve bu ordu ile nerede karşılaşılırsa orada savaşılmalıydı. Buna karşılık başta vezir ve beylerbeyi olmak üzere tecrübeli devlet adamları ve komutanlar, Köseadağ yaylasından dışarı çıkmadan Moğol ordusunu burada karşılama görüşünü ileri sürdüler. Onlara göre, Köseadağ yaylasının dışına çıkılırsa, göçebe takdiğini çok iyi bilen ve uygulayan Moğol ordusunun sürpriz baskınına ve pususuna düşme tehlikesi vardı. Hâlbuki Köseadağ yaylası, her türlü baskın ve pusu için son derece korunaklı bir mekândı⁴⁷. Dolayısıyla tecrübeli komutanlar, Selçuklu ordusunu, haklı olarak sonunun nasıl biteceği belli olmayan bir maceraya atmak istemiyorlardı. Onların bu hususta yapmış oldukları uyarılar da son derece isabetli ve doğru idi.

Görüldüğü gibi, Selçuklu komutanları arasında tâ seferin başından beri sürüp gelen politik çekişmeler, birbirine karşı güvensizlik, fikir ayrılığı ve kıskançlık, onların aynı gayede birleşmelerine ve birlikte hareket etmelerine engel olmaktaydı. Nitekim bu fikir ayrılığı ve kıskançlık yüzünden Beylerbeyi Zahireddîn ile genç komutanlardan Nizâmeddîn Suhrab arasında, Sultanın huzurunda sert bir tartışma meydana geldi. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, hükümdarlık ve başkomutanlık otoritesini kullanarak bu tartışmayı önleyemedi. Sultan, zaman zaman ahlâk kurallarının dışına taşan bu tartışma karşısında sessiz ve tepkisiz kaldı. Üstelik o, böyle kritik bir anda Nizameddîn Suhrab ile meclisi terk edip işret ve eğlence meclisine geçerek⁴⁸, hükümdarlık ve

⁴⁶ İbn Bîbî, 1956: 523 vd.; 1996: II, 69; Selçuknâme, 2007: 176; Yazıcızâde Ali, 2009: 675.

⁴⁷ İbn Bîbî, 1956: 522; 1996: II, 68; Selçuknâme, 2007: 176.; Yazıcızâde Ali, 2009: 674.

⁴⁸ İbn Bîbî, 1965: 524; 1996: II, 69.

başkomutanlık görev ve sorumluluğunu ciddiye almadı. Böylece savaş meclisi de bir kere daha bir karara varmadan dağılmış oldu.

Ertesi gün sorumluluk duygusuna sahip tecrübeli komutanlar, Moğol ordusunu karşılamak için Köseadağ yaylasının uygun olduğu hususunda bir kere daha Sultan Keyhüsrev'i uyardılar ve harekete geçmeden birkaç gün beklemeyi tavsiye ettiler. Sultan Keyhüsrev, yaşlı ve tecrübeli komutanların son derece isabetli olan teklifini tekrar reddetti ise de bu işin altından nasıl kalkacağını bilmiyordu. Sultan Keyhüsrev, sonunda bir takım kendini beğenmiş yeni yetme komutanların hayali planına teslim oldu. Sultanın yetersizliği ve zayıflığı karşısında son derece şımarmış olan Nizameddîn Suhrab, yetkili olmadığı hâlde hareket davulu ve borusu çaldırarak, 20 bin kişilik bir kuvvetten oluşan Selçuklu öncü birliklerini harekete geçirdi⁴⁹. Böylece en büyük hata da savaş için yer ve zaman seçiminde yapılmış oldu.

Selçuklu öncü birliklerinin her birinin başında **Beylerbeyi Gürcüoğlu Zahreddîn, Pervâne Veliyeddîn, Çaşnîgâr Mübarizeddîn Çavlı, Nizameddîn Suhrab, Nasuheddîn Farsi**⁵⁰ve **Gürcü Şalueoğlu Fahreddîn** gibi komutanlar bulunuyordu. Fakat bu komutanlar arasında uyum ve fikir birliği yoktu. Özellikle Nizameddîn Suhrab ile Gürcüoğlu Zahreddîn birbirinin amansız rakibi ve can düşmanı idi.

e-) Selçuklu Öncü Birliğinin Taktik Hatası ve Bozgunu

Türkiye Selçuklu Devletinin savaş meclisinde Moğol ordusunu karşılama meselesi görüşülürken, Baycu Noyan da, ordusuyla Köseadağ yaylasına çıkılacak geçidin (derbent) eteklerine gelmiş bulunuyordu. Bu sırada Türkiye Selçuklu ordusu, Köseadağ yaylasında karagâh kurmuştu. Selçuklu öncü birlikleri de Moğol ordusunu karşılamak üzere hareket geçirilmiş durumdaydı. Selçuklu komutanları, Moğol ordusunun bu sırada kendilerine çok yakın bir yerde olduğunu bilmiyorlardı. Zira onlar, bu hususta büyük bir gaflet göstererek, ileriye keşif kolu göndermemişlerdi.

Baycu Noyan, geçidi kullanarak Selçuklu ordusunun karagâh kurduğu yaylaya çıkmayı tehlikeli bulmuş, akıllıca bir kararla geçidin eteğinde ordusunu savaş düzenine sokarak, pusuda bu orduyu beklemeye başlamıştı. Türkiye Selçuklu ordusundaki genç ve tecrübesiz komutanların bilgisizliği ve gafleti, Baycu Noyan'ı çok uzun süre bekletmedi. Selçuklu öncü birliklerinin komutanları, burada askerî stratejide asla bağışlanması mümkün olmayan bir

⁴⁹ İbn Bîbî, 1956: 524; 1996: II, 69 vd.; Selçuknâme, 2007: 176 vd.; Yazıcızâde Ali, 2009: 675

⁵⁰ Nasuheddîn Farsi, Halep Eyyübî Melîğinin göndermiş olduğu 2 bin kişilik yardımcı kuvvetin komutanıdır.

hata yaptılar: Birliklerine, kendilerine büyük avantaj sağlayan yüksekliklerden, yani Köseadağ yaylasından geçit vasıtasıyla ovaya inme emrini verdiler. Bu emir üzerine Selçuklu öncü birlikleri dik ve uçurumlu kayalıklardan oluşan geçitten büyük bir güçlkle aşağı inmeye başladılar. İşte bu, Baycu Noyan'ın beklemekte olduğu fırsat idi. Gerçekten de Selçuklu komutanları, çarpışma yerinin seçiminde yaptıkları bu hata ile Baycu Noyan'ın eline çok büyük bir koz vermiş olmaktadır. Nitekim Selçuklu ordusunu pusuda bekleyen Baycu Noyan, biraz sonra Selçuklu birliklerinin olgunlaşmış bir meyve gibi önüne düşeceği için bu durumu memnuniyetten gülümseyerek izliyordu. Selçuklu komutanlarının yapmış oldukları bu hata Baycu Noyan'ı öyle memnun etmişti ki, o bir ara **“kılıcımın altında kelle görüyorum”** sözünü mırıldanmak suretiyle duygularını açığa vurdu⁵¹.

Gerçekten de Selçuklu öncü birlikleri az sonra olgun bir meyve gibi Baycu Noyan'ın kucağına düştü. Çünkü bu birlikler, bu sırada, yani Köseadağ yaylasının eteklerine (Akşehir ovası) indiklerinde yorgun ve bitkin bir vaziyetteydiler. Üstelik onlar, Akşehir ovasına iner inmez Moğol ordusu ile burun buruna geldiler. Dinlenmeye, hazırlık yapmaya, mevzi seçmeye ve tahtta saf tutmaya bile vakit bulamadan savaşa girmek zorunda kaldılar. Böylece Türk tarihinin akışını değiştirecek ve Anadolu'nun kaderini belirleyecek olan savaş başlamış oldu. İlk çarpışmada hâkimiyet ve üstünlük Selçuklu ordusunda idi. Daha doğrusu, ilk çarpışma Selçuklu beylerine zafer vaat eder gibi görünüyordu. Bundan sonra Baycu Noyan, ünlü **“göçebe taktiği”**ni uyguladı: Bu taktiğe göre, Moğol ordusu, ilk çarpışmadan sonra Selçuklu öncü birliğini arkasından gelmeye özendirmek ve tahrik etmek için korkmuş ve yenilmiş gibi yaparak kaçmaya başladı. Selçuklu ordusunun komutanları, bunun bir savaş hilesi ve taktik olduğunu anlayamadılar. Zafer kazanmış gibi birden ileri atıldılar. Selçuklu komutanları bu arada gönderdikleri bir ulakla Moğol ordusuna karşı zafer kazandıklarını Sultana bildirdiler. Fakat gerçek, Selçuklu komutanlarının gördükleri ve sandıkları gibi değildi. Moğol ordusu sahte bir kaçışla Selçuklu öncü birliklerini hem yormuş hem de pusuların kurulduğu yere çekmiş bulunuyordu. Bundan sonra bir taraftan Moğol ordusunun pusulardaki kuvvetleri harekete geçerken, diğer taraftan sahte kaçış içinde olan birlikleri de anî bir geri dönüşle karşı saldırıya geçip Selçuklu ordusunu ok yağmuruna tuttu⁵². Sonucu, Baycu Noyan'ın uyguladığı **“göçebe taktiği”** tayin etti: Bu sürpriz baskın ve beklenmedik durum, Selçuklu öncü

⁵¹ İbn Bîbî, 1956: 524; 1996: II, 70; Seçuknâme, 2007: 177; Yazıcızâde Ali, 2009: 676.

⁵² Moğol süvarisi, sahte kaçışlara ve ani geri dönüşlere alışık idi. Türk süvarisi ise bu taktiği tamamen unutmuş idi. Bu yüzden onun bu taktiğini anlayamamıştır.

birliği üzerinde şok etkisi yaptı. Bu şaşkınlık durumu da kısa sürede büyük bir korkuya ve paniğe dönüştü. Selçuklu ordusunun en iyi savaşçıları, kendilerini bile savunmaya fırsat bulamadan Moğol oklarının ve kılıçlarının altında can verdiler. Zamanında kaçabilenlerin dışında kimse kurtulamadı; hepsi birkaç saat içinde imha edildi⁵³. Savaş meydanı Selçuklu askerlerinin cesetleriyle dolup taşı⁵⁴. Bu, bir savaştan çok katliamı andırıyordu.

Ne yazık ki, Selçuklu ordusunun maktulleri ve yaralıları için hiçbir şey yapılamadı. Bunların hepsi, leş yiyen hayvanlara ve kuşlara terk edildi. Maktullerden çıkan leş kokusu da aylarca savaş meydanını zehirledi. Bu koku yüzünden, vahşi hayvanlar ve kuşlar işini bitirinceye kadar savaş meydanını yanına kimse yaklaşamadı.

Savaş meydanından “atını geri çevirmek ve sancağını yere indirmek” suretiyle kaçıp hayatını kurtaran ilk komutan, emîr arkadaşları tarafından pek sevilmeyen Gürcüoğlu Şalue oldu. Daha önce bol keseden atıp tutmuş olan Şalue’nin sahte cesareti, sanki tehlike anında kendisini terk etmiş gibiydi. Onu, Nasuheddîn Farsî, Fahreddîn Arslan-doğmuş ve Mübarizeddîn Çavlı gibi komutanlar takip etti⁵⁵. Diğer komutanlar ise, ya şehit olmuşlar ya da tutsak düşmüşlerdi. Şehit düşen komutanların başında, bu sefer sırasında sık sık Nizâmeddîn Suhrab’ın hakaretine maruz kalmış olan Beylerbeyi Zahireddîn bulunuyordu⁵⁶.

f-) Başkomutan ve Ordunun Utanç Verici Kaçışı

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Selçuklu öncü birliklerinin bozgun ve imha haberi kendisine ulaşınca, büyük bir korku ve endişe içine düştü. Karakterindeki zayıflık yüzünden bir süre korku ve kararsızlık içinde bocalayıp durdu. Özellikle kaçıp hayatını kurtarmış olan komutanlardan gerçeğin acı sözlerini dinledikten sonra mendilini yüzüne kapayıp dakikalarca hıçkırarak ağladı⁵⁷. Zira Sultana gelen her haberde, kendisi ve devleti için tehlike çanları daha hızlı çalmaktaydı.

Selçuklu öncü birliğinin komutanları arasında hayatını kurtarıp Sultanın huzuruna ilk gelen komutanlardan biri de Nasuheddîn Farsî idi. Nasuheddîn

⁵³ İbn Bîbî, 1956: 524 vd.; 1996: II, 70; Selçuknâme, 2007: 177; Yazıcızâde Ali, 2009: 676.

⁵⁴ Anonim Selçuknâme, 1952: 32. Türkiye Selçuklu Devletinin veziri Mühezzibeddîn Ali, Baycu Noyan ile barış görüşmelerini yaparken Selçuklu ordusunun uğradığı kaybın 3 bin kişi olduğunu söylemiştir (İbn Bîbî, 1956: 533; 1996: II, 77). Bu duruma göre, Selçuklu öncü birliğinin büyük bir kısmı kaçmış demektir.

⁵⁵ İbn Bîbî, 1956: 525; 1996: II, 70 vd.;

⁵⁶ Anonim Selçuknâme, 1952: 32.

⁵⁷ İbn Bîbî, 1956: 525; 1996: II, 71; Selçuknâme, 2007: 177; Yazıcızâde Ali, 2009: 677.

Farsî, “saygı ve utanma perdesini kaldırıp Sultanın yüzüne karşı ağır sözler söyledikten sonra” pek az kalmış olan maiyetini yanına alıp Haleb’in yolunu tuttu⁵⁸. Bu da gösteriyor ki, geride kalan Selçuklu ordusu, yeni bir savunma hattı oluşturacağı yerde artık çözümlüp dağılmaya başlamıştı.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, gittikçe daha da zavallılaştan bir çaresizlik içine düşmüş bulunuyordu. Zira Sultan Keyhüsrev’in yüreğini sarmış olan korku, onun mantıklı düşünmesini ve doğru hareket etmesini engellemekteydi. Nitekim Nasuheddîn Farsî’nin kaçıışı, kararsızlık içinde bocalamakta olan Sultan Keyhüsrev için âdeta yol gösterici bir rol oynadı. Böylece Sultan, kendisi, ailesi ve ordusu için kararını verdi. Bu karar, Selçuklu ordusunu kaderiyle yalnız bırakarak kaçmak idi. Gerçekten de o, gece karanlığı basar basmaz aile efradı ile hazinesini bir müfreze refakatinde Tokat’a gönderdi⁵⁹.

Nasuheddîn Farsî’den sonra Sultanın huzuruna, büyük komutanlardan Çaşnîgîr Mübarizeddîn Çavlı geldi. O da Nasuheddîn Farsî gibi kahramanca savaştıktan sonra kaçıp hayatını kurtarmıştı. Çavlı, savaşın, “**Nizameddîn Suhrab’ın disiplinsizliği ve aceleciliği, Gürcüoğlu Şalue’nin de sarhoşluğu yüzünden kaybedildiğini**” söyleyip bundan da dolaylı olarak Sultanı sorumlu tuttu. Alınganlık duygusunu bir tarafa bırakmış olan Sultan Keyhüsrev, büyük bir çaresizlik içinde Çavlı’ya “**İci (Ağabey) bu konuda neyi öneriyorsun, yapılacak şey nedir?**” diye sordu. Çavlı ise, “vaktiyle yapmış olduğu uyarılara kulak asılmadığını belirtip” Sultanı, genç ve tecrübesiz komutanlara yüz vermekle suçladı. Sultan Keyhüsrev, Çavlı’ya, “**Ben gidiyorum. Ülkenin yönetim dizginini sana bırakıyorum. Bildiğini ve yapabildiğini hiç çekinmeden yap**” şeklindeki kararını açıklayıp, bütün sorumluluğu onun üzerine bıraktı. Ayrıca Çavlı’yı beylerbeyi tayin edip, düzeni ve devlet otoritesini sağlamak üzere onu Malatya ve Elbistan yöresine gönderdi. Kendisi de maiyetiyle birlikte karargâhı terk edip Tokat’a yöneldi⁶⁰.

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, bir kaç gün önce büyük bir ordu ile tantanalı bir şekilde geldiği savaş meydanını, şimdi yalnız ve korkak bir zavallı olarak gizlice terk ediyordu. Yanında, bundan böyle aynı kara lekeyi alında birlikte taşıyacak olan **Fahreddîn Arslan-doğmuş, Şemseddîn Has-oğuz ve Çaşnîgîr Seyfeddîn Türk-eri** gibi komutanlar da bulunuyordu. Komutanlar, hiç de gerekli olmadığı hâlde tedbir olarak Sultanın kıyafetini değiştirttiler.

⁵⁸ İbn Bîbî, 1956: 525; 1996: II, 70.; Selçuknâme, 2007: 177; Yazıcızâde Ali, 2009: 677.

⁵⁹ İbn Bîbî, 1956: 525 vd; 1996: II, 71; Selçuknâme, 2007: 177; Yazıcızâde Ali, 2009: 677.

⁶⁰ İbn Bîbî, 1956: 526; 1996: II, 71; Selçuknâme, 2007: 178; Yazıcızâde Ali, 2009: 677 vd.

Bütün gece boyunca at koşturuldu. Bu arada önden gönderilmiş olan kafileye yetişildi. Bundan böyle Sultan ile aile efradı birlikte kaçışa devam ettiler⁶¹.

Moğol ordusu karşısında Selçuklu öncü birliklerinin yenilgisi ve Sultanın utanç verici kaçışını bir kere değerlendirecek olursak, şu sonuçlara varmak mümkün olmaktadır:

- Köseadağ savaşında, başta Türkiye Selçuklu Sultanı olmak üzere bütün Selçuklu komutanları sadece maddeten değil, manen de yenilmişlerdir. Zira Selçuklu öncü kuvvetlerin yenilgisinden sonra hiç kimsenin aklına Köseadağ yaylasında bulunan asıl Selçuklu ordusunu savaşa hazırlama ve sokma fikri gelmemiştir. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, Selçuklu öncü birliklerinin bozgunundan sonra ne Sultan ne de başka bir komutan savaşın tehlikesini göze alma cesaretini gösterebilmiştir. Hâlbuki Köseadağ yaylasına çıkılan derbentin başında, coğrafyanın sağladığı avantajı kullanarak kuvvetli bir savunma ile Moğol ordusu durdurulabilir veya geri püskürtülebilirdi. Zira uğradığı bozguna ve kayıplara rağmen Türkiye Selçuklu ordusunun geride kalan kısmı hâlâ Moğol ordusundan daha büyüktü.

- Görüldüğü gibi, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, her zaman yaptığı gibi Köseadağ savaşında da kendisini ve soyunu alçaltıcı bir yol seçmiştir. Başka bir deyişle o, kendi davasına yine kendisi ihanet etmiş; ordusunu yüzüstü bırakarak kaçmıştır. Bu davranışıyla da kendi ordusuna kötü bir örnek ve rehber olmuştur. Zira Sultanın utanç verici kaçışı ile başsız kalan Selçuklu ordusunun kaçması da âdeta kaçınılmaz bir davranış hâline gelmiştir.

- Burada özellikle belirtelim ki, hiçbir Selçuklu hükümdarı, savaş meydanında ve düşman karşısında böyle bir ödlelik göstermemiştir. Sebep ne olursa olsun, Sultan Keyhüsrev'in göstermiş olduğu bu korkaklık, kendi devletine, toplumuna ve ordusuna karşı tam bir ihanettir. Bu ihanet, o zamana kadar gösterilmiş olan bütün çabaları etkisiz hâle getirmiştir.

- Devrin başlıca kaynağı olan İbn Bîbî, bu utanç verici kaçışın ayrıntısına girmemiştir. Burada özellikle belirtelim ki, bir olayın mahiyeti, Sultanı ve yaptıklarını kötüleyecek ve suçlayacak bir durum taşıyorsa, devrin kronik yazarları yalan söylemek yerine daima suskun kalmayı tercih etmişlerdir. Kanaatimizce, İbn Bîbî'nin bu utanç verici kaçışın ayrıntısına girmemesinin temelinde yatan sebep de, bilgi eksikliğinden çok, bu anlayıştan kaynaklanmış olmalıdır.

---

⁶¹ İbn Bîbî, 1956: 525; 1996: II, 71; Selçuknâme, 2007: 178; Yazıcızâde Ali, 2009: 678.

Zayıf karakterli bir hükümdar olan Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in, kendisine ve ordusuna güvenemeyip savaşa girmeden karargâhını ve ordusunu terk ederek kaçmasından sonraki gelişmeler şöyle olmuştur: Başkomutan olarak Sultanın kaçması ve diğer komutanların da görev ve sorumluluklarını yerine getirmeyip kaçmaları üzerine ordugâhta bekleyen Selçuklu ordusunda büyük bir korku ve panik meydana geldi. Artık ortada, Selçuklu ordusuna komuta edebilecek, onun düzen ve disiplinini sağlayabilecek ve onu belirli bir hedefe yönlendirebilecek bir irade ve komutan kalmamıştı. Böylece sahipsiz ve komutansız kalmış olan Selçuklu askerleri, gece karanlığından yararlanıp grup grup karargâhı terk ederek kaçışmaya başladılar. Vakit gece yarsını geçtiğinde ise, Selçuklu ordugâhında çadırlardan ve şahsî eşyalardan başka hemen hemen hiçbir şey kalmamış idi.

Öte yandan elde ettiği galibiyetten sonra ordusuyla Köseadağ yaylasına çıkan Baycu Noyan, Selçuklu ordusunu bir kısmını burada bir tepenin üzerinde ayakta ve teyakkuz hâlinde gördü⁶². Öyle anlaşılıyor ki, bu birlikler, Selçuklu ordugâhını korumakla görevlendirilmiş nöbetçi askerlerden oluşmaktaydı. Davranışlarına bakılacak olursa, bu birliklerin, Sultan Keyhüsrev'in ve asıl Selçuklu ordusunun kaçmış olduğundan haberleri yoktu.

Baycu Noyan, Selçuklu öncü birliğine karşı elde ettiği galibiyete rağmen Selçuklu ordugâhına saldırmaya ve girmeye cesaret edemedi. Başka bir deyişle o, ne ilerleyebildi ne geri dönebildi; bütün geceyi ordusuyla atının üzerinde Selçuklu ordugâhının önünde beklemekle geçirdi. Bu arada Moğol askerleri, naralar atarak ve ateşler yakarak, Selçuklu ordusu üzerinde korku ve panik yaratmaya çalıştılar. Hâlbuki bu sırada Sultan Keyhüsrev ve Selçuklu ordusu, ordugâhın yer aldığı yöreyi çoktan terk etmiş bulunuyordu. Tepenin üzerindeki Selçuklu askerleri ise, buldukları yerde gecenin üçte birini geçirdikten sonra nöbet değiştirmek üzere ordugâha indiler. Fakat bu askerler, Sultanın ve bütün Selçuklu ordusunun konaklamış olduğu yerden tamamen kaçmış olduklarını gördüler. Bu durum karşısında büyük bir korku ve paniğe kapılan bu askerler de ister istemez kaçma yolunu tuttular⁶³. Böylece Moğol ordusunun karşısında savaşıacak hiçbir Selçuklu kuvveti kalmamış oldu.

Baycu Noyan, gece içine girmeye cesaret edemediği Selçuklu ordugâhını, gün ışıyıp sabah olunca ölüm sessizliği içinde buldu. Gördüğü manzara karşısında şaşırıp kaldı. Zira Selçuklu ordugâhından hiçbir ses gelmiyor, hareket ve faaliyet gözükmiyordu. Baycu Noyan, bunun bir savaş hilesi, yani

⁶² İbn Bîbî, 1956: 527; 1996: II, 72; Selçuknâme, 2007: 178; Yazıcızâde Ali, 2009: 678.

⁶³ İbn Bîbî, 1956: 527; 1996: II, 72; Selçuknâme, 2007: 178.

tuzak olduğunu sandı. Başka bir deyişle o, Sultanın kendisine pusu kurmuş olmasından şüphelendi. Bu yüzden ordusunu atlarının üzerinde iki gün Selçuklu ordugâhın önünde teyakkuz hâlinde bekletti. Çünkü o, yersiz bir acelelikle tuzağa düşmeyecek kadar ihtiyatlı ve tedbirli bir komutan idi. Baycu Noyan, bundan sonra yaptırdığı bir inceleme sonucunda, Selçuklu ordusunun tamamen kaçmış olduğunu öğrendi. Ordusu ile yine de tedbiri elden bırakmadan dikkatli bir şekilde Selçuklu ordugâhına girdi. Moğol askerleri, Selçuklu ordugâhına girince kendilerini çok büyük bir ganimetin içinde buldular. Başta Selçuklu hükümdarı Sultan Keyhüsrev olmak üzere bütün Selçuklu komutanları ve askerleri, kaçarken kendilerine ağırlık yapacak ve hareketlerini yavaşlatacak bütün şahsî eşyalarını ve silâhlarını geride bırakmışlardı⁶⁴. Baycu Noyan, Selçuklu ordugâhında elde ettiği ganimeti emniyet altına aldıktan sonra Selçuklu ordusunu takip ederek Sivas'a yöneldi.

Sultan Keyhüsrev, Tokat'ta fazla kalmadı; aile efradı ve maiyetiyle birlikte devletin merkezi Konya'ya (Dârü'l-Mülk) geldi. Sultan, Baycu Noyan'ın Sivas üzerinden Kayseri'ye gelip şehri düşürmesi üzerine Konya'da da kendisini emniyette hissetmedi. Aile efradıyla birlikte Antalya kalesine çekildi. Sultan Keyhüsrev, kendisini Antalya'ya atınca rahat bir nefes aldı. Ne de olsa Antalya, Moğol ordusunun başlıca hedefi olan Konya'dan daha güvenli bir yerdi. Fakat o, Antalya'da da rahat olamadı. Buradan da aynı duygularla Menderes nehrinin kaynak havzasına geçti. Böylece Sultan Keyhüsrev'in durmadan şehir ve yer değiştirmesi, Moğol ordusunun kendisine yaklaşması hâlinde onun Bizans'a sığınacağını açıkça göstermekteydi⁶⁵.

4-) Sultan Keyhüsrev'in Yenilmesinin ve Ordusuyla Birlikte

Kaçmasının Temelinde Yatan Sebepler

Buraya kadar verdiğimiz geniş bilgiden anlaşılacağı üzere, Köseadağ savaşında Türkiye Selçuklu ordusunun öncü birlikleri ağır bir bozguna uğramış, başta Sultan Keyhüsrev olmak üzere Selçuklu komutanları ve asıl Selçuklu ordusu savaşa girmeden kaçma yolunu tutmuştur. Bu utanç verici tarihi olay, hiç kuşkusuz Selçuklu ordusunun başkomutanı ve ordusunda yaşanan birçok zâfiyetin doğal bir sonucudur. Bu zâfiyetler, özellikle **"Selçuklu ordusunun sevk ve idaresinde, yapısında, taktik hususunda ve kriz yönetiminde"** kendisini açıkça göstermiştir. Sultan Keyhüsrev'in yenilmesinin

⁶⁴ İbn Bîbî, 1956: 527; 1996: II, 72; Selçuknâme, 2007: 178; Yazıcızâde Ali, 2009: 679; Ebû'l-Ferec Tarihi, 1950: II, 542; Ahmed b. Mahmûd, 1977: II, 154. .

⁶⁵ Anonim Selçuknâme, 1952: 32.

ve ordusuyla birlikte kaçmasının temelinde yatan bu zâfiyetleri, burada şu şekilde açıklamak mümkündür:

a-) Ordunun Sevk ve idaresindeki zâfiyet

Türk ordularının başkomutanları olan Türk hükümdarlarının en önemli meşguliyetlerinin biri, hiç kuşkusuz askerî faaliyetler idi. Onlar, başkomutan olarak, başından sonuna kadar bütün askerî faaliyetleri **planlama, yürütme ve sonuçlandırma** görev ve sorumluluğunu üzerlerinde taşıyan en büyük yetkilidirler. Bundan dolayı Türk hükümdarları, devletin merkezinde oturan ve sadece emir veren hükümdarlar değildi. Onlar, hemen hemen bütün seferlerde ve savaşlarda daima ordularının başında bulunurlar ve ordularını bizzat kendileri yönetirlerdi. Çarpışmalarda ise, daima merkez kuvvetlerinin başında ve ön saflarda yer alırlar, gösterdikleri cesaret ve kahramanlıkla ordularına örnek ve rehber olurlardı. Bu davranışlarıyla da arkalarındaki birlikleri daima olumlu bir şekilde etkilerlerdi⁶⁶. Bu durumu **Kutadgu Bilig**'in yazarı **Yusuf Has Hacib**, şu örnekle açıklamaya çalışmıştır: **“Arslanlar köpeklere baş olursa, köpeklerin her biri kendi karşısındakine Arslan kesilir. Eğer arslanlara köpek baş olursa, o arslanların hepsi köpek gibi olur”**⁶⁷. Yusuf Has Hâcib'in bu fikri, Sultan Keyhüsrev'in Köseadağ savaşındaki tutum ve davranışını bize en etkili bir şekilde göstermektedir.

Yukarıda görüldüğü gibi, Sultan Keyhüsrev, Moğol istilâsına karşı çıkmış olduğu seferin ve bu ordu ile yapmış olduğu savaşın planlama, yürütme ve sonuçlandırma safhalarında gösterdiği ihmal ve zâfiyetle kendi ordusuna kötü bir örnek ve rehber olmuştur. Savaştan önce yapılan savaş meclislerinin hepsi, Sultanın iktidarsızlığı yüzünden politik çekişmelerle geçmiş ve her seferinde de bu meclisler bir karara varılmadan dağılmıştır. Sultan, savaş yerinin ve zamanının belirlenmesinde de akli kavrayışının zayıf olmasından dolayı tecrübeli komutanların doğru ve gerçekçi fikirlerini değil, genç ve tecrübesiz komutanların hamasi ve hayali fikirlerini kabul etmiştir. Daha da kötüsü o, savaşın ne tehlikesini ve ne de sıkıntısını ordusuyla paylaşmıştır. Selçuklu öncü birlikleri Moğol ordusu tarafından pusuya düşürülüp imha edildiği sırada, o, savaş meydanından 3 mil uzakta bulunan karargâhında işret ve eğlence ile hoşça vakit geçirmekte idi⁶⁸. Nitekim **vezir Mühezzibeddîn Ali** ve **Çaşnîgâr**

⁶⁶ Koca, 2005: 71 vd.

⁶⁷ Kutadgu Bilig, 1947: b. 2047, 2048.

⁶⁸ Simon de Saint Quentin, 2006: 58. İbn Bibî'nin kaydına göre, Moğol ordusu Selçuklu öncü birlikleriyle ilk karşılaştığında göçebe taktiği icabı kaçmıştır. Selçuklu komutanları da bu durumu, Sultan Keyhüsrev'e Moğol ordusuna karşı kazanılmış bir zafer olarak bildirmişlerdir.

Mübârizeddîn Çavlı gibi tecrübeli devlet adamları, Moğol ordusu karşısında Selçuklu öncü birliklerinin uğramış olduğu ağır yenilgiyi, **“Sultanın, yanlışlarını ve hatalarını daima alkışlayan ve öven ayak takımı ile düşüp kalkması ve maiyeti arasında da en değersiz ve aşağılık olanlara güvenmesi”** gibi sebeplere bağlamışlardır⁶⁹.

Selçuklu ordularının başkomutanı ile diğer komutanlar arasındaki ilişki, Sultan Keyhüsrev ile birlikte Türkiye Selçuklu askerî çevrelerinde hükümdarlık anlayışının oldukça köklü bir değişim (mutasyon) geçirmiş olduğunu göstermektedir. Artık Selçuklu komutanları ve ordusunun gözünde Sultan Keyhüsrev, ideal Türk komutanlarının özelliklerini taşıyan iyi bir örnek değildir. Başka bir deyişle Sultan Keyhüsrev, Köseadağ seferi ve savaşı sırasında ordusu ile bütünleşmiş ve onunla aynı fikir ve gayede birleşmiş bir başkomutan olamamıştır.

b-) Türkiye Selçuklu Ordusunun Maddî ve Manevî Yapısındaki Zâfiyet

Türkiye Selçuklu ordu birlikleri, birbirinden farklı ve birbirine yabancı unsurlardan meydana gelmekteydi. Bu unsurlar arasında da soy, kültür, inanç ve fikir birliği bulunmamaktaydı. Bu birbirinden farklı ve birbirine yabancı unsurlar, özellikle güçlü ve yetenekli hükümdarlar zamanında bir fikir etrafında toplanabilmekte ve belirli bir hedefe yönlendirilebilmekteydi. Hemen hemen bütün askeri faaliyetlerden de müspet sonuç alınmaktaydı. Fakat zayıf ve yetersiz hükümdarlar zamanında ise, bu durum tamamen değişmiştir. Artık askerî faaliyetlerde müspet değil, menfi sonuçlar gelmeye başlanmıştır. Bu durumun en açık örneğini Sultan Keyhüsrev’in yönetiminde görmek mümkündür. Yukarıda görüldüğü gibi, Sultan Keyhüsrev, Moğol ordusunun Anadolu istilâsına karşı çıktığı seferde, Selçuklu komutanları ve birlikleri arasında, ne fikir ve gaye birliği ne de uyum ve iş birliği yaratabilmiştir. Bu yüzden bütün komutanlar, sefer boyunca birbirine karşı rakip ve düşmanca tavır içinde olmuşlar ve birbirileriyle didişip durmuşlardır.

Sultan ile komutanları arasındaki ilişki de sağlıklı değildi. Daha doğrusu Sultan ile komutanlar arasında tam bir güvensizlik hâkimdi. Zira bozgun haberinden sonra bütün komutanların Sultanı terk edip farklı yönere ve yerlere kaçmaları bu durum açıkça göstermektedir.

Sultan Keyhüsrev de, bu zaferi kutlamak için derhal bir eğlence meclisi düzenlemiştir. Öyle anlaşılıyor ki, Simon de Sait Quentin, Sultan Keyhüsrev’in bu eğlence meclisinden söz etmektedir.

⁶⁹ İbn Bîbî, 1956: 523, 526, 531; 1996: II, 69, 71, 76; Yazıcızâde Ali, 2009: 684; Turan, 1971: 438.

Komutanlar arasındaki uyumsuzluk ve güvensizlik, ordunun birlikleri için de geçerliydi. Bunlar arasında da uyum, düzen ve disiplin yoktu⁷⁰. Üstelik Sultan Keyhüsrev ile Selçuklu ordusunun asıl unsuru olan ıktalı askerler (sipahiler) arasında tam güvensizlik hüküm sürüyordu. Anonim Selçuknâme'ye göre, ıktalı askerler, merhum Sultan Alâeddîn Keykubâd'ın zehirlemekten Sultan Keyhüsrev'i birinci derecede sorumlu tutuyorlar ve kendisinden nefret ediyorlardı⁷¹. Selçuklu ordusunun madî ve manevî yapısında görülen bütün bu zâfiyetler, hiç kuşkusuz Köseadağ savaşının sonucunu belirleyen başlıca etken olmuştur.

Türkiye Selçuklu Devleti, Sultan Keyhüsrev'in saltanatının başından itibaren uyguladığı yanlış politikalar yüzünden hem Harezmi Türklerinin hem de Türkmenlerin askerî desteğini tamamen kaybetmiştir. Bu durumu şu şekilde açıklamak mümkündür: Bilindiği gibi, Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, Harezmsâhlar Devletinin çökmesiyle ortada kalmış olan Harezmi Türklerini devletin Güney Uçlarına yerleştirerek, ordusunu ve savunma sistemini kuvvetli bir şekilde takviye etmişti. Fakat Sultan Keyhüsrev'in, emîr Sadeddîn Köpek'in tahrik ve teşvikiyle bazı Harezmi beylerini bertaraf etmesi, Harezmi Türklerinin Selçuklu Devletinin hizmetinden ayrılıp gitmelerine sebep olmuştur. Eğer Sultan bu hatayı yapmamış olsaydı, Harezmi beyleri ve Türkleri Köseadağ savaşına topluca Selçuklu ordusunun saflarında katılacaklar, savaşın Selçuklu Devletinin lehine sonuçlanmasında başlıca rol oynayacaklardı. Zira Moğol ordusu ile daha önce birçok defa karşılaşmış olan Harezmi beyleri ve birlikleri, onların savaş taktiklerini ve tekniklerini çok iyi bilmekteydiler. Harezmi beyleri bu hususta hiç kuşkusuz Selçuklu komutanlarını uyaracaklar ve onlar da yenilmelerine sebep olan taktik hataları belki de yapmayacaklardı.

Sultan Keyhüsrev'in Türkmenlere karşı izlediği politikanın Türkiye Selçuk Devleti için bedeli ise, daha ağır olmuştur: Türkmenler Selçuklu Devletinin temel unsuru olup daha önce Bizans ve Batı dünyasına (Haçlılar) karşı vatan savunmasında başlıca rol oynamışlardı. Fakat Selçuklu hükümdarları, Türkmenlerin meselelerine karşı daima sırtını çevirmişler, onlara layık oldukları ilgiyi göstermemişlerdir. Türkmenler de meselelerine ilgisiz kalan Selçuklu idaresini değiştirmek gayesiyle ayaklanmışlardır (Babaîler ayaklanması, 1240). Türkmenler bu ayaklanmada, Selçuklu ordusu ile 12 defa karşılaşmışlardır. Bu 12 karşılaşmanın da 11'inde Türkmenler galip gelerek, Selçuklu ordusunu maddeten ve manen yıpratmışlardır. Selçuklu ordusunun

⁷⁰ Kaymaz, 2009: 160.

⁷¹ Anonim Selçuknâme, 1952: 32.

bu şekilde yıpranmış olması da, Anadolu'yu istilâya hazırlanan Moğol ordusunun işini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır.

c-) Strateji ve Taktik Hususundaki Zâfiyet ve Bilgisizlik

Selçuk öncü birliklerinin Moğol ordusu karşısında yenilgisi güç ve cesaret eksikliğinden çok, bilgi ve tecrübe eksikliğinden kaynaklanmıştır. Görüldüğü gibi, Sultan Keyhüsrev, savaştan önce biri Sivas'ta, diğeri Köseadağ yaylasında olmak üzere iki defa savaş meclisi toplamıştır. Bu toplantılarda ne Moğol ordusunun ne de Selçuklu ordusunun izleyebileceği strateji ve taktikler üzerinde durulmuştur. Bu yüzden Selçuklu komutanları, gerek çarpışmadan önce gerekse çarpışma sırasında, birçok taktik hata yapmışlardır. Savaşın sonucunu belirleyen bu hataları şu şekilde açıklamak mümkündür:

Türk başkomutanları, çarpışmanın kendi ülkelerine vereceği zararları göz önüne alarak, savaşlarını genellikle rakiplerinin ülkelerinde yapmayı tercih ederlerdi. Yukarıda görüldüğü gibi, Selçuklu ordusu sefere çıkarken bazı Selçuklu komutanlarının da fikirleri böyle idi. Yani onlar, Moğol ordusunu Nahçıvan veya Tebriz'de karşılamayı arzu etmekteydiler. Fakat Sultan Keyhüsrev, Sivas'ta, vassal devletlerden gelecek yardımcı kuvvetleri beklemekle bu avantajını tamamen kaybetmiştir.

Türk başkomutanlarının çıktıkları seferlerde dikkat ettikleri bir husus da şudur: Türk başkomutanları, savaş meydanına daima rakiplerinden önce gelmeye çalışırlardı. Bundan güdülen amaç, stratejik yerleri tutarak, saldırı üstünlüğünü sağlayabilmektir. Zira onlar, coğrafyanın sağladığı avantajları taktiklerinin bir parçası olarak başarılı bir şekilde kullanabilmekte idiler. Tecrübeli komutanların görüşüne göre, Selçuklu ordusunun konaklamış olduğu Köseadağ yaylası, savunma savaşı için mükemmel bir yerdi. Sultan Keyhüsrev, tecrübeli ve bilgili komutanların Köseadağ yaylasına dayandırılmasını istedikleri savunmayı genç ve tecrübesiz komutanların etkisinde kalarak reddetmiştir. Böylece o, Selçuklu öncü birliklerini ileri göndermekle ikinci büyük taktik hatasını yapmıştır. Komutanlar da âdeta Sultanın hatasını tamamlarcasına bu birlikleri bir geçitten dağların eteklerine indirmişlerdir. Bu suretle onlar, hem yükseklikte bulunmanın sağdığı avantajı kaybetmişler hem de birliklerini yorup yıpratarak, Baycu Noyan'ın işini kolaylaştırmışlardır.

Selçuklu komutanları, asıl büyük hatayı Moğolların "göçebe taktiği"ni bilmemekle yapmışlardır. Hâlbuki "göçebe taktiği" sadece Moğolların değil, Türklerin de bildikleri ve başarıyla uyguladıkları bir taktikti. Selçuklu Türkleri bu taktiği Anadolu'da Bizans ve Haçlı ordularına karşı yaptıkları savaşlarda

başarıyla uygulayarak, kendilerinininkinden sayı ve silâh bakımından katbekat büyük ve üstün olan orduları kolayca yenmişlerdir. Selçuklu komutanları ve ordusu bu taktiği artık unutmuş olmalı ki, Baycu Noyan sadece bu taktik sayesinde Selçuklu öncü birliklerini imha edercesine ağır bir bozguna uğratmıştır.

ç-) Kriz yönetimindeki zâfiyet

Birbiriyle savaşan ordular ve komutanlar için daima iki büyük tehlike vardır. Bunlardan biri korku, diğeri panik hâlidir. Korku, kötü bir olay ve durum karşısında insanda veya kitlede oluşan duygu ve düşüncenin onların hareketlerine ve davranışlarına olumsuz olarak yansımadır. Dolayısıyla korkunun, savaşın gidişi ve sonucu üzerinde belirleyici bir etkisi vardır. Zira korku, düşünceyi ve hareketi bozmakta, iradeyi zayıflatmakta, azmi ve cesareti kırmakta, savunma gücünü azaltmaktadır⁷². Böyle bir durum da insana ve kitleye, girmiş olduğu mücadeleyi kaybettirmektedir.

Savaşlar için en az korku hâli kadar panik hâli de tehlikelidir. Panik durumu, genellikle sürpriz baskınlar veya olaylar ile karşılaşmış ordularda ve komutanlarda ortaya çıkmaktaydı. Panik olayını, sürpriz durumlar karşısında kişinin ve kitlenin içine düşmüş olduğu korku ve şaşkınlık hâli olarak tanımlamak mümkündür. Böyle durumda düşünce ve mantık tamamen durmakta, kişi ve kitle kaçıp kurtulmaktan başka bir davranış gösterememektedir⁷³.

Yukarıda görüldüğü gibi, Selçuklu öncü birlikleri Moğol ordusu tarafından ağır bir yenilgiye uğratılıp imha edilince, başta Sultan Keyhüsrev olmak üzere geride kalan Selçuklu komutanları ve ordusu arasında büyük korku ve panik meydana gelmiştir⁷⁴. Bu korku ve panik durumu da ağır bir krize yol açmıştır. Bu kriz, ciddi olmakla birlikte önlenemez nitelikte değildi. Fakat Sultan Keyhüsrev, bu hususta ne riski göze alabilmiş ve ne de sorumluluk üslenebilmiştir. Hatta o, krizi önlemek için hiçbir gayret göstermediği gibi kaçmak suretiyle bu krizin daha da büyümesinde, derinleşmesinde ve yaygınlaşmasında başlıca rol oynamıştır.

5-) İhanetler ve Arka Arkaya Düşen Şehirler

⁷² Koca, 2011: 280.

⁷³ Koca, 2011: 280 vd.

⁷⁴ Sultan Keyhüsrev, sadece yenilgiden dolayı korkmuş değildi. Korkaklık, bu hükümdarın başlıca karakter özelliği idi. Bütün davranışlarına da bu özellik hâkimdi.

Selçuklu öncü birliklerinin yenilgisi, Moğol ordusu için pek fazla bir üstünlük ve avantaj sağlamamıştır. Zira Sultan Keyhüsrev ve asıl Selçuklu ordusu henüz Baycu Noyan ile savaşa girmemişti. Üstelik Sultan ve asıl Selçuklu ordusu, Köseadağ yaylası gibi kendilerine büyük avantaj ve üstünlük sağlayan bir mevkiye bulunuyordu. Fakat Sultan Keyhüsrev'in ve Selçuklu ordusunun savaşa girmeden kaçma korkaklığı göstermesi, Selçuklu öncü birliklerinin yenilgisini büyük bir felâkete dönüştürmüştür. Daha da kötüsü bu kaçış, Selçuklu ordusunu ve teşkilâtını tamamen çökertmiştir. Anadolu'yu, istilâya açık ve savunmasız bir ülke hâline getirmiştir. Hâbuki Moğol istilâsını durdurabilecek ve geri püskürtebilecek yegâne kuvvet, Selçuklu ordusu idi. Bu kuvvet, kaçmak suretiyle kendi davasına yine kendisi ihanet etmiştir.

a-) Sivas'ın Düşmesi ve Yağmalanması

Sultan Keyhüsrev ve Selçuklu ordusunun kaçmasından sonra Moğol ordusu karşısında artık direnebilecek ne bir irade ve ne de bir kuvvet kalmıştır. Özellikle istilâ yolları üzerinde bulunan Sivas ve Kayseri gibi büyük ve gelişmiş Selçuklu şehirleri, Moğol istilâsının başlıca hedefi hâline gelmiştir. Tarihin önüne çıkardığı bu önemli fırsatı kaçırmak istemeyen Baycu Noyan, ordusuyla hızla batıya doğru ilerleyerek, kısa sürede İç Anadolu'nun kapısı durumunda olan Sivas şehri önlerine gelmiştir.

Sivas, müstahkem Selçuklu şehirlerinin başında geliyordu. Şehir, kalın ve yüksek surlarla çevrili olup burada Selçuklu Devletinin silâh imalâthâneleri ve depoları bulunuyordu. Şehrin nüfusu 100 bin civarında idi. Selçuklu ordusunun yenilgisinden ve kaçmasından sonra Sivas'a ne bir Selçuklu komutanı ne de Selçuklu birliği gelmişti.

Gâlip Moğol ordusunun Sivas surlarına dayanmış olması, şehir için öldürücü bir tehlike anlamı taşıyordu. Zira Sivas'daki garnizon, Köseadağ savaşının galibi Moğol ordusuna direnebilecek bir güç ve kudrete sahip değildi. Sivas şehrinin yöneticileri ve ileri gelenleri, beldelerini savunmanın ve korumanın imkânsız olduğunu çabuk idrak ettiler. Daha önce Erzurum halkının başına gelenler, Sivas halkı için bu hususta acı bir uyarıcı olmuştu. Zamanın önde gelen bilgini ve şehrin kadısı **Kırşehirli Necmeddîn**, belde halkını Moğol katliamından korumak ve kurtarmak için derhal harekete geçti. Şehrin itibarlı kişileri ve ileri gelenleri ile yanına çok miktarda yiyecek (tuzgu)⁷⁵ ve hediye (pişkeş) alıp Baycu Noyan'ın karşısına çıktı. Kadı Necmeddîn, Moğolların Harezmsâhlar ülkesini istilâ ve işgal ettiği sırada (1220)

⁷⁵ "Tuzgu", Türkçe kökenli bir kelime olup yolcuya azık olarak katılan her türlü yiyecek ve hediyedir.

Mâverâünnehir’de bulunmuş ve burada Cengiz Han’ın hizmetine girip Han’ın takdirini kazanarak, kendisinden bir **“güven belgesi”** (suyurgamişi, Payza, yarlıg)⁷⁶ almış idi. Baycu Noyan, onu görür görmez tanıdı. Kadı Necmeddîn, vaktiyle almış olduğu bu güven belgesini Baycu Noyan’a göstererek, kendisinden Sivas halkının hayatını bağışlamasını talep etti. Bu güven belgesi Baycu Noyan üzerinde sihirli bir rol oynadı. Zira bu güven belgesini öperek başının üzerine koyan Baycu Noyan, kadı Necmeddîn’in talebini, birkaç gün şehri yağmalamak şartıyla kabul etti⁷⁷. Acıma duygusu olmayan ve af nedir bilmeyen Baycu Noyan için bu büyük bir lütuf idi. Aynı duruma bir de kadı Necmeddîn açısından bakılacak olursa, onun bu teşebbüsü ve aldığı sonuç gerçekten de büyük bir başarı idi. Zira Moğollar, teslim olanların hayatını bağışlamak, yani onlara **“aman vermek”**⁷⁸ gibi hukukî bir kural tanımıyorlardı. Onlar, ister kendi isteği ile teslim olsun ister silâh kuvvetiyle teslim alınsın, savaştan sonra sadece askerî kuvvetleri değil, bütünüyle sivil halkı da katlediyorlardı. Görüldüğü gibi, Kadı Necmeddîn, akıllıca teşebbüsü ile Sivas halkının hayatını kutarmıştır.

Baycu Noyan, verdiği söze, sonuna kadar bağlı kalmıştır. Sivas şehri, sadece üç gün Moğol ordusu tarafından yağma edilmiştir. Dördüncü gün ise, şehrin kapıları, Moğol ordusuna kapatılmıştır. Bu arada sivil halktan hiç kimsenin hayatına dokunulmamış, hiç kimseye eziyet ve işkence edilmemiştir⁷⁹. Öte yandan şehirdeki silâh imâlâthâneleri ve depoları tamamen Moğol ordusu tarafından imha edilmiştir. Şehri koruyan surların burçları da, bir daha kullanılmaması için yıktırılmıştır⁸⁰.

⁷⁶ **“Suyurgamişi”** ve **“payza”** Moğolca, **“yarlıg”** da Türkçe kökenli bir kavramdır. Moğollar, hükümdarların vermiş oldukları emir niteliğindeki her türlü belgeye **“suyurgamişi veya yarlıg”** adını vermişlerdir.

⁷⁷ İbn Bîbî, 1956: 527 vd.; 1996: II, 72 vd.; Selçuknâme, 2007: 178; Yazıcızâde Ali, 2009: 679 vd.; Müneccimbaşı, 2001; II, 89.

⁷⁸ **“Amân veya emân”**, bağışlanma isteğini ifade eden Arapça kökenli bir kelimedir. **“Aman dilemek”** ise, karşı konulamayan bir güç karşısında boyun eğmek, bağışlanma isteğinde bulunmaktır. Genellikle savunma gücünü yitirmiş kale ve şehir savunucuları, kale ve beldelerini kuşatan komutanlara bir mektup (amân-nâme) göndererek, hayatları için kendilerinden af dilemekteydiler. **“Hatt-ı amân, ahid-nâme veya sevgend-nâme”** adıyla anılan bu belge, verilen kişiye hem hayatı hem de malı için hukukî bir güvence getirmekte, veren kişiye de bir takım sorumluluklar yüklemekteydi (Koca, 2005: 220 vd.)

⁷⁹ İbn Bîbî, 1956: 528; 1996: II, 73; Selçuknâme, 2007: 178; Yazıcızâde Ali, 2009: 680; Müneccimbaşı, 2001: II, 89; Ebû'l-Ferec, 1950: II, 542.. Simon de Saint Quentin’in tespitine göre, Baycu Noyan sözünde durmamış, şehirdeki genç erkek, kız ve kadınlardan işine yarayacak çok miktarda tutsak alıp götürmüştür (Simon de Saint Quentin, 2006: 57).

⁸⁰ Ebû'l-Ferec, 1950: 542; Ahmed bin Mahmûd, 1977: II, 154.

b-) Kayseri'nin Düşmesi, Tahrip Edilmesi ve Yağmalanması

Baycu Noyan, Sivas'taki işini bitirdikten sonra daha büyük ve daha zengin bir hedef olan Kayseri şehri üzerine yöneldi. Kayseri şehri, Türkiye Selçuklu Devletinin ikinci başkenti durumunda olup burada, Türkiye Selçuklu hükümdarlarının yazlık sarayları (Keykubâdiye) bulunuyordu. Onlar yaz aylarında genellikle burada oturuyorlardı. Şehirde, başta dericiler esnafına mensup olmak üzere kalabalık bir Ahi topluluğu yaşamaktaydı. Ahi teşkilâtının Anadolu'daki en büyük lideri olan **Ahi Evren**, meslek hayatına buradaki Dericiler Çarşısı'nda deri ustası (debbağ) olarak başlamıştır⁸¹. Selçuklu hükümdarları da devletin doğu ve güney sınırlarında bulunan ülkelere düzenlemiş oldukları seferlerde, ordularını genellikle Kayseri'nin **Meşhed Ovasında** toplamışlar, burada hazırlamışlar ve buradan sefere çıkmışlardır.

Kayseri halkı, Moğol ordusunun üzerlerine gelmekte olduğunu duyunca ağır bir şekilde sarsıldı. Başka bir deyişle Kayseri halkı arasında, büyük bir korku ve panik meydana geldi. Bu yüzden Kayseri halkının bir kısmı, şehri terk edip Haleb'e göç etti. Haleb'e göç edenlerin başında da Sultan Keyhüsrev'in annesi ve onun maiyeti gelmekteydi⁸²

Kösedağ yenilgisinden sonra, tıpkı Sultan Keyhüsrev gibi Selçuklu komutanlarından **Câmedâr Samsamüddîn Kaymaz** ile **Kayseri sübaşısı Topal Fahreddîn Ayaz** da savaşa girmeden birlikleriyle beraber kaçarak, Kayseri şehrine sığınmışlardı. Her iki Selçuklu komutanı da Kayseri halkını, beldelerini sonuna kadar savunma azmi ve kararlılığı içinde gördüler. Bu durum, onların cesaretlerini ve azminlerini son derece artırdı. Ne de olsa Selçuklu askerî ruhu ve gücü tamamen ölmüş değildi. Selçuklu komutanları, Kayseri halkından aldıkları cesaretle beldelerini savunma kararı alarak, derhal savaş hazırlıklarına giriştiler. Bu hususta önce şehrin Ahilerini ve sivil halkını örgütleyip silâhlendirdiler. Şehri koruyan surların yıpranmış, yıkılmış ve zayıf yerlerini onarıp berkittiler. Savaş araç ve gereçlerini depolardan çıkarıp burçlara yerleştirdiler ve bunları (mancınık, arrade) kullanılmaya hazır hâle getirdiler⁸³.

Öte yandan Baycu Noyan, kısa sürede ordusu ile Kayseri önlerine geldi. İlk gün silâhını surların dışındaki hedeflere yöneltti. Ordusuna özellikle surların çevresindeki ekili ve dikili sahalarda ekonomik tahrip yaptırarak, şehir halkının gözünü korkutmaya çalıştı. Bu arada, kaçmamış olan ve kendisine direnen köylüleri şehrin etrafından temizledi. Ertesi gün bütün komutanları yanına alıp

⁸¹ Altınok, 2007: 7 vd.

⁸² İbn Bîbî, 1956: 528; 1996: II, 73; Selçuknâme, 2007: 179; Yazıcızâde Ali, 2009: 680.

⁸³ İbn Bîbî, 1956: 528; 1996: II, 73; Selçuknâme, 2007: 179; Yazıcızâde ali, 2009: 680.

at üzerinde şehrin etrafında dolaşarak, surların kuvvetli ve zayıf taraflarını tespit etti. Dericiler Çarşısının karşısında, son derece kuvvetli ve sağlam olan surların önünde üç adet büyük mancınık kurdurdu. Tutsakları ve yöreden toplattığı Cavlakî dervişlerini, hayatlarının bağışlanmasına karşılık olarak bu mancınıkları kullanmak üzere görevlendirdi. Bundan sonra Baycu Noyan, ok yağmuru ve mancınık gülleleri ile şehrin savunucularını baskı altına aldı. Çarpışma, 15 gün yoğun bir şekilde devam etti. Bu arada sur bedenlerinde derin yarıklar açıldıysa da bunlar, beldelerini büyük bir gayretle savunan Kayseri halkı tarafından derhal kapatıldı. Çarpışma son derece şiddetliydi. Surların iki tarafında da kan gövdeyi götürmekteydi. Ne Moğollar bir adım ilerleyebilmiş ve ne de Kayseri halkı bir adım gerilemiştir. Bir ara, Kayseri halkından bir grup genç, Kayseri yakınlarındaki Battal Mescidi Dağlarında pusular kurup sürpriz baskınlar düzenlemek suretiyle Moğol ordusuna büyük kayıplar verdirdi. Şehrin içindeki Selçuklu beyleri, Kayseri halkı ve Ahiler de, beldelerini olağanüstü bir gayretle savundular. Moğol ordusunun bütün saldırılarını geri püskürttüler. Bu başarılı savunma başta Baycu Noyan olmak üzere bütün Moğol komutanlarının gözünü yıldırıldı. Artık Baycu Noyan ve diğer Moğol komutanları, kuşatmayı kaldırıp geri dönmek ve Kayseri meselesini de gelecek yıla bırakmak niyetindeydiler⁸⁴.

Tıpkı daha önce Erzurum şehrinde olduğu gibi, Kayseri şehrinde de içeriden gelen bir ihanet, Baycu Noyan'ın bir anda hem fikrini değiştirdi hem de işini kolaylaştırdı: Bu sırada Kayseri şehrinin iğdişbaşısı⁸⁵ olan Ermeni kökenli **Haçuk oğlu Hüsam**, Baycu Noyan'a gizlice bir ulak göndererek, hayatına dokunulmayacağına dair güvence verilmesi hâlinde saf değiştireceğini bildirdi. Baycu Noyan, işini kolaylaştıracak olan Ermeni dönmesi Hüsam'a

⁸⁴ İbn Bîbî, 1956: 529; 1996: II, 73; Selçuknâme, 2007: 179; Yazıcızâde Ali, 2009: 680 vd..

⁸⁵ "İğdiş" sözü "beslemek, yetiştirmek, terbiye etmek" anlamına gelen eski Türkçe "igid-" filinden yapılmış bir isim olup, "beslenmiş, yetiştirilmiş, terbiye edilmiş" demektir. İğdiş adı, ilk defa Karahanlı döneminde yazılmış ünlü siyaset kitabı Kutadgu Bilig'de geçer. Kutadgu Bilig'in yazarı Yusuf Has Hâcib göre, İğdişler, Karahanlı döneminde şehir halkının ve ordunun yiyecek ve mal ihtiyacını sağlamaktan sorumlu sosyal bir zümre idiler. Dolayısıyla kımız, süt, yün, yağ, yoğurt, peynir gibi yiyecekler ile evin rahatını temin eden yaygı ve keçe gibi malzemeler, hep İğdişler tarafından üretilirdi. XII. yüzyılın sonlarından itibaren Türkiye Selçuklularında da görülen bu zümre, Farsça kaynaklarda "iğdişân", Arapça kaynaklarda da "egâdişe" şeklinde anılmıştır. Başlarındaki reislere de "iğdiş başı", "emîr-i iğdişân" veya "emîrül-egâdişe" denmiştir. İğdişlerin görevlerine gelince, bunlar vergi yazmak, vergi toplamak gibi genellikle malî işlerdi. İğdişler, tıpkı Ahiler gibi devlet protokolünde yer almışlar ve gerektiği zaman şehirlerinin savunmasına katılmışlardır. İğdişler hakkında geniş bilgi için bkz., Cl. Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, 1984, s. 193 vd. ; F. Sümer, Selçuklular Tarihinde İğdişler, TDAD, 35, (1985), s. 9-23; T. Baykara, Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, Ankara 1985, s. 101-104

derhal istediği güvenceyi verdi. Hüsam da, bir gece gizlice şehrin su kanalından dışarı çıkıp Baycu Noyan ile görüştü. Ona, Kayseri halkının içinde bulunduğu kötü durumu ve sıkıntıyı anlattı. Pes etmek üzere olduğunu bildirdi. Şehri alması için kendisini teşvik edip yardım vaa'inde bulundu. Ermeni nankörlüğünün yeni bir numunesi olan bu ihanet, aradan çok geçmeden bütün Kayseri'de duyuldu. Bu durum, yeni ihanetleri teşvik edici bir rol oynadı. Bu defa Ermeni dönmesi Hüsam'ı şehrin sübaşısı olan **Topal Fahreddin Ayaz** takip etti. O da, tıpkı Hacuk oğlu Hüsam gibi, Baycu Noyan'dan hayatına, ailesine, malına ve maiyetine dokunulmayacağına dair güvence alıp saf değiştirdi⁸⁶. Artık Kayseri'yi savunan güç, maddeten ve manen hem çöküyor hem de dağılıyordu.

İhanetler ve saf değiştirmeler, şehri savunmakta kararlı olanlar üzerinde moral yıkıcı bir etki yaptı. Başka bir deyişle bu durum, onların cesaretlerini ve umutlarını kırdı. Savunma ve direnme iradelerini zayıflattı. Samsamüddîn Kaymaz da, mücadelesinde yalnız ve yardımsız kaldı. Artık onun, bu sırada sahip olduğu vasıta ve imkânlarla, yani içinde bulunduğu durum ve şartlarla Moğol ordusunu Kayseri önlerinden def etmesi mümkün gözüküyordu. Bu durumda onu, ancak dışarıdan ve tam zamanında gelebilecek bir yardım kuvveti kurtarabilirdi. Fakat bu sırada etrafta ona, böyle bir yardımcı yapabilecek bir Selçuklu kuvveti bulunmuyordu. Türkiye Selçuklu hükümdarı Sultan Keyhüsrev ise, kendi hayatından ve güvenliğinden başka bir şey düşünmüyordu. Devletin ve ülkenin kaderini tamamen Moğolların insafına bırakmış durumdaydı.

Bütün bu olumsuz duruma rağmen Samsamüddîn Kaymaz, Ahiler ve Kayseri halkı, beldelerini savunmak için yine de cesaret, kahramanlık, fedakârlık ve savaş sanatının en mükemmel örneklerini sergiledilerse de, bütün gayretleri boşuna oldu. İhanetler ve saf değiştirmeler, onlar için o güne kadar görmedikleri bir felaket getirdi. Kayseri şehri, Baycu Noyan'ın yeni saldırısına dayanamadı ve düştü.

Kayseri halkının alın yazısı, tıpkı Erzurum halkının gibi acı oldu. Zira şehrin içinde Moğol ordusuna direnen sivil ve asker herkes, tamamen kılıçtan geçirildi. Şehrin en görkemli ve en güzel binaları yağma ve tahrip edildikten sonra bunlar, birer birer alevlere teslim edildi. Kaçıp saklanan herkes, şehrin sokakları, evleri ve evlerin odaları didik didik edilmek suretiyle bulunup toplandı. Bunlar, şehrin yanı başında bulunan Meşhed Ovasına götürülerek, burada işe yarayanlar seçildi ve geri kalanlar da katliama tâbi tutuldu. Bunların

⁸⁶ İbn Bîbî, 1956: 529; 1996: II, 74; Selçuknâme, 2007: 179; Yazıcızâde Ali, 2009: 681.

içinden sadece hizmet görebilecek genç erkeklerin, kızların ve sanatkârların yaşamasına izin verildi⁸⁷.

Kayseri’de günlerce yağmanın, tahribatın ve ölümün hükmü sürdü. Baycu Noyan’ın Kayseri’de öldürttüğü gerçek insan sayısını, Tanrı’dan başka hiç kimse tahmin edemez. Bu sayının 10 binler civarında⁸⁸ olduğunu söylersek, sanırım gerçeği abartmış olmayız. Kaynakların muhtasar bilgileri bile, bu katliam hakkında bizim şu yargıya varmamızı telkin eder: Profesyonel katil olan Batıniler bile, Moğolların bu vahşeti karşısında daha insanî ve merhametli kalmıştır. Bu gerçekten de öyle bir katliam idi ki, Moğol adının bütün Anadolu’da yıllarca büyük bir korku ve dehşet içinde anılmasına yetmiş ve artmıştır.

6-) Moğol Ordusunun Dönüşü

Baycu Noyan, Köseadağ yaylasında terk edilmiş olan Selçuklu ordugâhı ile Sivas ve Kayseri şehirlerinden çok miktarda ganimet ve tutsak toplamıştı. Onun, bu kadar büyük bir yük ile Anadolu’daki istilâ ve işgal faaliyetini sürdürmesi ve bu haraketi daha ileri götürmesi çok zor idi. Üstelik ordusu da bir hayli yorulmuştu. Baycu Noyan, toplamış olduğu ganimetleri ve esirleri ordu mensupları arasında paylaştırdıktan sonra birliklerine Azerbaycan’daki karargâhlarına (Mugan) geri dönme emrini verdi. Moğol ordusu sıkı bir yürüyüşle Erzincan önlerine geldi. Yolda yorulup yürümeye mecali kalmayan ve hastalanan her tutsak, Baycu Noyan’ın gaddarlığından nasbini aldı. Bunlar, ordunun yürüyüş hızını kesmemesi ve kendilerine ayak bağı olmamaları için bütün yol boyunca Baycu Noyan’ın emriyle öldürüldü⁸⁹.

Baycu Noyan, dönüş yolu üzerinde ilk molasını Erzincan önlerinde verdi. Burada ordusu ile bir süre konaklayarak dinlenen Baycu Noyan, bu arada birliklerine Doğu Anadolu’nun en zengin şehirleri üzerine yamalı akınlar düzenletti. Moğol birlikleri, ellerinin ulaşabildiği her yeri yağma ve tahrip etti. Önüne çıkan her canlıyı imha etti. Bu arada Erzincan halkından, hayatlarını bağışlama karşılığında çok miktarda para ve mal istedi. Erzincan halkı, Baycu Noyan’ın bu isteğini reddederek savumaya geçti. Bunun üzerine Moğol ordusu şehri kuşattı. Zayıf olan Erzincan surları Moğol mancınıklarının güllerine dayanamadı; şehir kısa sürede düştü. Tıpkı Erzurum ve Kayseri halkı gibi

⁸⁷ İbn Bîbî, 1956: 530; 1996: II, 74; Selçuknâme, 2007: 179; Yazıcızâde Ali, 2009: 682 vd.

⁸⁸ Simon de Saint Quentin, 2006: 58. Simon de Saint Quentin’e göre, Baycu Noyan’ın Kayseri’de öldürttüğü insan sayısı 100 veya 300 bin civarında idi. Hiç kuşkusuz bu, hayli abartılmış bir sayıdır.

⁸⁹ İbn Bîbî, 1956: 530; 1996: II, 75.

Erzincan halkı da Moğolların kan dökücülüğünden kendi paylarına düşeni aldı. Şehir halkı ağır bir katliama tâbi tutulduktan sonra belde tamamen yağma ve tahrip edildi. Başka bir deyişle Erzincan'da da günlerce yağmanın, tahribatın ve ölümün hükmü sürdü⁹⁰. Bundan sonra Baycu Noyan ve ordusu, Erzurum üzerinden Azerbaycan'daki ordugâhlarına, yani Mugan'a döndü.

7-) Moğol Ordusunun Önünden Kaçanların Akıbeti

Kösedağ yenilgisi ve Moğol istilâsı, bir elektrik akımı gibi süratle Anadolu'nun her tarafına yayılarak, halk arasında büyük bir korku ve panik yarattı. Bu korku ve panik de, başta Kayseri ve Malatya şehirleri olmak üzere Orta ve Doğu Anadolu bölgesinde bulunan çok miktarda sivil ve asker insanın beldelerini terk ederek Çukurova Ermeni Krallığına ve Suriye'ye göç etmesine sebep oldu. Türkiye Selçuklu hükümdarlarının eski vassalı olan Ermeni kralı Hetum, ülkesine sığınan mültecilere düşmanca bir tavır içinde oldu. Mallarına el koydu; kendilerine de esir ve köle muamelesi yaptı. Hatta o, bununla da yetinmedi; bütün sığınmacıları din değiştirmeye zorladı⁹¹.

Ermeni kralı Hetum'un kötü muamelesinden sadece Ermeni Krallığına sığınanlar değil, Ermenilere ait araziyi kullanarak Suriye'ye gidenler de nasibini aldı: Kuzey Suriye'deki Halep şehrine gitmek üzere Kayseri'yi terk edenler arasında Sultan Keyhüsrev'in annesi, kız kardeşi ve maiyeti gibi hanedan üyeleri de vardı. Hanedan üyelerinin kafilesi, Ermenilere ait araziden geçerken bu kabileye Ermeni kralı Hetum tarafından el kondu. Kral Hetum, Keyhüsrev'in aile efradını misafir etmek ve korumak şöyle dursun bu aileye esir ve rehine muamelesi yaptı. Hatta o, bununla da kalmadı; Baycu Noyan'ın gözüne girebilmek ve takdirini kazanabilmek için Sultanın aile efradını rehine olarak Moğol komutanına göndermek⁹² suretiyle Selçuklu hanedanının itibarına ve onuruna ağır bir darbe vurdu.

Ermeni kralının bu davranışı, uluslararası teamüllere ve devlet geleneklerine aykırı olduğu gibi tarihin ve Selçuklu hanedanının da hoş karşılayabileceği bir davranış değidi. Nitekim bu çirkin olay, sadece Selçuklu hanedanını değil, devrin tarihçilerini de bir hayli rahatsız etmiştir. Özellikle Süryanî tarihçisi **Ebû'l-Ferec**, bu olayı "**menfur ve iğrenç bir davranış**" olarak nitelendirmek suretiyle tepkisini açık bir şekilde ortaya koymuştur⁹³. Çağdaş Ermeni tarihçisi **Simpat** da, kral Hetum'un bu davranışından bir hayli utanmış

⁹⁰ Ebû'l-Ferec, 1950: 544.

⁹¹ İbn Bîbî, 1956: 536; 1996: II, 79; Selçuknâme, 2007: 182.

⁹² İbn Bîbî, 1956: 536; 1996: II, 79. Selçuknâme, 2007: 182; Yazıcızâde Ali, 2009: 688

⁹³ Ebû'l-Ferec, 1950: II, 542 vd.; Genceli Kirakos, 1942: 51.

olmalı ki, Selçuklu ailesinin esir alınıp Moğollara teslim edilme olayını Baycu Noyan'ın baskısı ve tehdidi sonucunda gerçekleştiğini söyleyerek⁹⁴, Ermeni kralının bu çirkin davranışını hafifletmeye ve mazur göstermeye çalışmıştır.

Kuzey Suriye'ye kalabalık bir göç hareketi de Malatya yöresinden olmuştur: Sultan Keyhüsrev'in Köseadağ'da Baycu Noyan'a yenilip kaçtığını duyan Malatya şehrinin sübaşısı **Reşideddîn**, şehirdeki diğer devlet görevlileri ile iş birliği yaparak, Sultanın buradaki sarayının kapısını kırıp içerideki bütün hazinesine el koymuş ve bu hazineyi işbirliği yaptığı kişilerle bölüşmüştür. Sübaşı Reşideddîn bununla da kalmamış; bir gece işbirlikçileri ve Malatya'nın varlıklı kişileriyle birlikte Haleb'e gitmek üzere şehri terk etmiştir. Malatya halkını da Moğol tehdidi karşısında kaderiyle baş başa bırakmıştır. Fakat sübaşı Reşideddîn ve işbirlikçilerine Haleb'e ulaşmak nasib olmamıştır; bunlar, Baycu Noyan'ın göndermiş olduğu birlik tarafından yolda yakalanıp imha edilmiştir⁹⁵.

Şehrin sübaşısı Reşideddîn'in kaçmasından sonra Malatya'nın ileri gelenleri, kendilerini korumaları için şehrin metropolitine başvurular. Akıllı ve yetenekli bir din adamı olan Metropolit, Müslüman ve Hıristiyanlardan bir savunma birliği oluşturdu. Bu sivil savunma birliği iki ay teyakkuz hâlinde şehrin giriş kapısı ile surların burçlarında nöbet tuttu. Fakat bu arada şehre hiçbir Moğol birliği gelmedi. Metropolit, Moğol ordusunun Mugan'a dönmüş olduğunu duyunca, sivil savunma birliğini dağıttı. Bundan sonra Malatya'ya, Sultan Keyhüsrev'in beylerbeyi olarak görevlendirmiş olduğu Mübârizeddîn Çavlı gelerek, şehirde gerekli düzenlemeleri yaptı⁹⁶.

6-) Barış'ın Bedeli: Moğol Egemenliği

Yukarıda görüldüğü gibi, Sultan Keyhüsrev'in kriz yönetiminde gösterdiği aşırı zâfiyet, Köseadağ bozgununu büyük bir felâkete dönüştürmüştür. Bu durumun doğal bir sonucu olarak Türkiye Selçuklu Devletinin ordusu dağılmış, teşkilâtı da çökmüştür. Anadolu sahipsiz ve savunmasız bir ülke hâline gelmiştir. Erzurum, Sivas, Kayseri ve Erzincan gibi Orta ve Doğu Anadolu'nun en büyük ve en gelişmiş şehirleri birer birer düşmüş, halkı katliama uğratılmış, mimari yapılar tahrip edilmiştir. Devletin Doğu Anadolu'da bulunan bütün toprakları hemen hemen elden çıkmıştır. Başta Sultan Keyhüsrev olmak üzere Selçuklu devlet adamları ve komutanlarının her biri birliklerini terk edip panik hâlinde kaçarak, kendileri için güvenli gördükleri müstahkem yerlere sığınmış iseler de, bunların hiç birinde devleti ve

⁹⁴ Simpad, 1869, RHC, I, 649.

⁹⁵ Ebû'l-Ferec, 1950: II, 543.

⁹⁶ Ebû'l-Ferec, 1950: II, 543.

ülkeyi koruma ve kurtarma azmi ve iradesi görülmüyordu. Üstelik bunların hepsi, Moğol korkusu ve tehdidi karşısında şaşkın ve yılmış bir vaziyetteydi.

Tarihî kayıtlara göre, Türkiye Selçuklu devlet adamları arasında sadece Amasya kalesine sığınmış olan **Vezir Mühezzibeddîn Ali**, Moğol istilâsının yaratmış olduğu şoktan kendisini çabuk kurtarmış, Moğol ordularını ve istilâsını durdurabilmek için derhal harekete geçmiştir. Tecrübeli devlet adamı Mühezzibeddîn Ali'ye göre, Moğol ordularını ve istilâsını askerî güç ile durdurmanın zamanı geçmiş, şartları da ortadan kalkmıştı. Artık bu orduyu ve istilâyı durdurabilecek tek çare vardı; o da, bedeli Moğol egemenliği olan barış idi. Mühezzibeddîn Ali, böyle düşünmekle haklıydı. Zira devletin ve ülkenin geleceğinden en çok sorumlu olan Sultan Keyhüsrev, bu hususta kaçmaktan ve kendisini kurtarmaktan başka hiçbir şey düşünmemiş ve yapmamıştı. Üstelik o, vatan savunmasından kaçmak suretiyle komutanlarına ve ordusuna kötü bir örnek ve rehber olmuştu. Vezir Mühezzibeddîn Ali, Köse dağ savaşının galibi Baycu Noyan'dan bir barış antlaşması kopararak, Moğol ordularını ve istilâsını durdurma görevini büyük bir cesaretle üstlendi. Üstelik o, bu hususta Sultandan ne bir emir almış ve ne de diğer devlet adamlarıyla istişare etmiştir. Bütün sorumluluğu üstlenen vezir Mühezzibeddîn Ali, yanına sadece **Amasya Kadısı Fahreddîn** ile değerli hediyeler alıp galibin arkasından Azerbaycan'ın yolunu tutmuştur⁹⁷.

Vezir Mühezzibeddîn Ali'nin amacı, Baycu Noyan Anadolu'dan ayrılmadan önce kendisi ile bir barış antlaşması yapmaktır. Bunun için vezir Mühezzibeddîn Ali ve Amasya Kadısı, mümkün olan en büyük süratle giderek, Baycu Noyan'a Erzurum'da yetiştiler. Baycu Noyan, Selçuklu vezirinin cesaretini ve teşebbüsünü takdir ettiyse de, onunla yolda görüşmeyi kabul etmedi. Ona, ordugâhlarının bulunduğu yer olan Mugan'a gelmesini buyurdu. Bunun üzerine vezir Mühezzibeddîn Ali ve Amasya kadısı Baycu Noyan ile birlikte Mugan'a gittiler⁹⁸.

Baycu Noyan, ordugâhları Mugan'a varır varmaz Selçuklu vezirinin barış teklifini öğrenmek için onu huzuruna davet etti. Vezir Mühezzibeddîn Ali, yetenekli bir müzakereci idi. Burada da yeteneğini gösterdi. O, Baycu Noyan'ı barışa ikna edebilmek için Köse dağ bozgunu ve Türkiye Selçuklu Devleti hakkında esaslı bir değerlendirme yaptı. Baycu Noyan üzerinde son derece etkili olan bu gerçekçi değerlendirme, devrin kaynağı İbn Bîbî'ye özetle şöyle yansımıştır: Vezir Mühezzibeddîn Ali'ye göre, Selçuklu ordusu yenilmiş sayılsa

⁹⁷ İbn Bîbî, 1956: 531 vd.; 1996: II, 75 vd.; Selçuknâme, 2007: 180; Yazıcızâde Ali, 2009: 683 vd.

⁹⁸ İbn Bîbî, 1956: 532; 1996: II, 76. Selçuknâme, 2007: 180; Yazıcızâde Ali, 2009: 684 vd.

da henüz imha edilmiş değildi. Tamamı 70 veya 80 bin kadar olan bu ordunun kaybı, 3 bin civarında idi. Öte yandan Moğol ordusunun kaybı ise, bundan az değildi. Türkiye Selçuklu Devleti para ve insan kaynağı bakımından hâlâ büyük imkânlarla sahipti. Selçuklu Sultanı İsterse, kısa sürede 100 bin civarında bir ordu toplayabilirdi. Öte yandan, Anadolu Türk halkını sadece Selçuklu hanedanı bir arada tutabilirdi. Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, Anadolu Türk halkı ancak Selçuklu hanedanına itaat edebilirdi. Anadolu'da başka bir idare kurulması hâlinde, Türk halkı arasında büyük bir fitnenin çıkması kaçınılmaz olacaktır⁹⁹. Bu durum da hiç kuşkusuz Moğol beylerini ve idaresini zora sokacaktır.

Baycu Noyan, bu değerlendirmeyi mantıklı ve makul buldu. Durumu, bu sırada yatalak hasta olan Moğol ordusunun eski komutanı Çormagon'a arz etti. Çormagon, Selçuklu vezirinin fikrini ve teklifini uygun bulunca taraflar, Moğolların "il olma" (vassallık) antlaşmasını düzenlemeye geçtiler¹⁰⁰.

"il olma" antlaşmasının en önemli maddesi, hiç kuşkusuz Selçuklu Sultanının Moğol hükümdarına vereceği verginin cinsi ve miktarı idi. Vezir Mühezzibeddîn Ali, barışın bedeli olarak Baycu Noyan'ın şart koşacağı ve Selçuklu Sultanının üzerlerine yükleyeceği her türlü şartı kabul etmeye hazırды. Fakat yine de o, vergi cinsinin ve miktarının belirlenmesinde inisiyatifi mümkün olduğu kadar kendi elinde tutmak istiyordu. Bunun için o, Selçuklu Sultanının verebileceği vergi cinsini ve miktarını kalem kalem bir kâğıda yazıp Baycu Noyan'a sundu. Baycu Noyan, bunlardan bazılarını az bulup geri çevirdi. Mühezzibeddîn Ali, bunların miktarını Amasya Kadısı ile istişare ettikten sonra artırdı. Böylece Moğol ordularını ve istilâsını durduran antlaşma ortaya çıktı. Bu duruma göre, antlaşmanın devrin kaynaklarına yansımış olan en önemli hükümleri şöyle idi:

- **Selçuklu Sultanı, Moğol hükümdarının¹⁰¹ hazinesine her yıl vergi olarak 360 bin dirhem para ödeyecektir.**
- **Selçuklu Sultanı, Moğol ordusunun ihtiyacı için her yıl 10 bin koyun, 1000 sığır, 1000 at, deve ve katır gönderecektir.**
- **Selçuklu Sultanı, Moğol beylerine her yıl ipekli ve altın işlemeli değerli kumaşlar, av köpekleri ve türlü hediyeler sunacaktır¹⁰².**

⁹⁹ İbn Bîbî, 1956: 532 vd.; 1996: II, 77; Selçuknâme, 2007: 180; Yazıcızâde Ali, 2009: 685 v.

¹⁰⁰ İbn Bîbî, 1956: 534; 1996: II, 78; Selçuknâme, 2007: 181; Yazıcızâde Ali, 2009: 687. .

¹⁰¹ Türkiye Selçuklu Devletinin tâbi olduğu Ögedey Kaan, 1241 yılında ölmüş, Karako-rum'daki Moğol tahtı, 1246 yılına kadar, yani Güyük'ün büyük kaan seçilmesine kadar boş kalmıştır. Bu arada Moğol Devletini Ögedey Kaan'ın eşi idare etmiştir.

¹⁰² İbn Bîbî, 1956: 534 vd.; 1996: II, 78; Selçuknâme, 2007: 181; Yazıcızâde Ali, 2009: 687; Turan, 1971: 445 vd.; Kaymaz, 2009: 102.

Bu antlaşmayı kendi hesabına büyük bir siyasî başarı sayan Mühezzibeddîn Ali, önden gönderdiği bir ulak ile durumu Sultan Keyhüsrev'e bildirdi. Bu haber, iktidarından ve geleceğinden ümidini kesmiş ve büyük bir korku ve endişe içinde olan Sultan Gıyâseddîn Keyhüsrev'i sevindirdi ve ona derin bir soluk aldırdı. Zira Moğollarla yapılan bu antlaşma, Moğol istilasını durdurduğu gibi Keyhüsrev'in tahtını ve iktidarını da kurtarmıştı. Fakat yine de Moğol komutanlarının sözlerinde durup durmayacakları belli değildi.

Bu utanç verici vassallık antlaşması, Köseadağ bozgununu gerçek bir felakete dönüştürerek, Türkiye Selçuklu Devletinin gerilemiş ve çöküş sürecini hızlandırmıştır. Hâlbuki vezir Mühezzibeddîn Ali, bu antlaşma ile devletin çöküşünü durdurmayı, hiç olmazsa geciktirmeyi umuyordu. Öte yandan Baycu Noyan ise, istediği sonucu elde etmiştir; artık onun için Selçuklulara karşı savaşı sürdürmenin bir anlamı yoktur.

Türkiye Selçuklu ordusunun öncü kuvvetlerinin bozgunu, başta Sultan olmak üzere asıl Selçuklu ordusunun savaşa girmeden utanç verici kaçıışı ve arkasından bir vassallık antlaşmasının yapılması, kısa sürede devletin sınırlarını aşan bir yankı buldu. Bu olay, devletin bütün vassalları için âdeta Selçuklu egemenliğinden kurtulma işareti oldu. Daha önce Türkiye Selçuklu Devletini metbu' tanımış olan devletler, artık Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i metbu hükümdar olarak tanımıyorlardı. Türkiye Selçuklu Devletinin vassallığından ayrılan devletlerin başında Kilikya Ermeni Krallığı ile Trabzon Rum İmparatorluğu ilk sırayı alıyordu. Üstelik her iki vassal devlet de Moğollardan korktukları için Köseadağ savaşı sırasında metbu' devlet olan Türkiye Selçuklu Devletine karşı vassallık yükümlülüklerini yerine getirmemişlerdir. Köseadağ savaşından sonra da Türkiye Selçuklu Devletinin vassallığından ayrılıp Moğolların vassallığına geçmişlerdir. Bölgedeki vassal devletler arasında sadece Halep Emirliği Türkiye Selçuklu Devletine bağlılığını sürdürmüştür¹⁰³.

---

¹⁰³ Kaymaz, 2009: 103.

Kaynaklar

- AHMED b. MAHMUD (1977), *Selçuk-nâme*, II, haz. E. Merçil, İstanbul.
- AKROPOLİTES (2008), *Vekayinâme*, çevr. B. Umar, İstanbul.
- ALTINOK, Baki Yaşar (2007), "Selçuklu Ekonomisinde Yabancı Pazarı ve Bu Pazarın Kurulmasında Ahi Evran'ın Rolü", II. *Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, Ankara.
- ANONİM SELÇUK-NÂME (1952), *Târîh-i Âl-i Selçûk der Anadolu, Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi*, III, yay. ve çevr. F. N. Uzluk, Ankara.
- BARTHOLD, V. V. (1981), *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, haz. H.D. Yıldız, İstanbul.
- BAYKARA, Tuncer (1985), *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, s. 101-104, Ankara.
- CAHEN, Claude (1968, 1984, 2002) *Pre-Ottoman Turkey*, London; *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çevr. Y. Moran, İstanbul; *Osmanlılardan Önce Anadolu*, İstanbul.
- CENABİ MUSTAFA EFENDİ, (1994); *el-'Aylemü'z-Zâhir*, henüz basılmamış yüksek lisans tezi, haz. M. Kesik, İstanbul.
- EBU'L-FEREC, (1950); *Ebû'l-Ferec Tarihi*, c. II, çevr. Ömer Rıza Doğrul, Ankara.
- EFLÂKÎ (1976, 1973), *Menâkibü'l-'Ârifin*, yay. ve çevr. T. Yazıcı, Ankara, İstanbul.
- GENCELİ KİRAKOS (1942), *Genceli Kirakos*, çevr. H. D. Andreasyan, TTK, Ter./ , 1942.
- GUSTAVE LE BON (1999), *I. Dünya Savaşından Alınan Psikolojik Dersler*, Haz. M. Demirezer İstanbul.
- İBN BÎBÎ (2007), *Selçuknâme (muhtasar İbn Bîbî)*, çevr. M. H. Yınanç, Ankara.
- İBN BÎBÎ, (1956, 1996); *el-Evâmîrü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-'Alâ'iyye*, tıpkı basım, çevr. M. Öztürk, I, II, Ankara.
- İBNÜ'L-ESİR, (1979, 1982, 1986, 1987); *el-Kâmil fî't-Târîh*, XII, yay. C. J. Tornberg, Beyrut, çevr. A. Özaydın, İstanbul.
- KAYMAZ, Nejat (1970), *Pervâne Mu'înü'n-ddîn Süleyman*, Ankara
- KAYMAZ, Nejat (2009), *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, Ankara.
- KOCA, Salim (2005), *Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür*, Ankara.
- KOCA, Salim (2011); *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Ankara.
- MÜNECCİMBAŞI (2001), *Câmiü'd-Düvel*, yay. ve çevr. A. Öngül, II, İzmir.
- SEMPAD (Simpat) (1869) *Chronique de Roaume de la Petite-Armenie, Documents Armeniens, Recueil des Historiens des Croisades*, I, Fr. çevr. Ed. Dulaurier, Paris 1869; *Başkumandan Simpat (Sempad) Vekayinâmesi*, TTK, Ter/68, Ankara 1946.
- SİMON De Saint Quentin, (2006); *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*, çevr. Erendiz Özbayoğlu, Antalya.
- SÜMER, Faruk (1985), *Selçuklular Tarihinde İğdişler*, TDAD, 35, s. 9-23, İstanbul.
- SÜMER, Faruk (1969), "Anadolu'da Moğollar, Selçuklu" *Araştırmaları Dergisi*, I, s. 1-147.
- TURAN, Osman (1971), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul.

84•TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

- YAZICIZÂDE Ali (1902), *Tevârîh-i Âl-i Selçûk*, muhtasar İbn Bîbî'nin Osm. çvr.
Yazıcızâde Ali, *Histoire des Seldjoudides d'Asie Mineure*, IV, yay. Th.
Houtsma, Leiden.
- YAZICIZÂDE Ali (2009), *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*, haz. A. Bakır, İstanbul.
- YUSUF HAS HACİB (1947, 1974); *Kutadgu Bilig*, yay. ve çvr. Reşid Rahmeti Arat,
Ankara.